

A magyar hadügyi politika fejlődése a Habsburg-uralkodók alatt.

A XVII—XVIII. század fordulóján a mindegyre kibontakozó fejedelmi önkényuralom, a feudális képződmények és a rendi kiváltságok laza, tarka, s bizony sokszor széthulló egyvelegéből próbálja összekovácsolni az új, egységes államot. Ebben a történeti fejlődésben a magyarságnak az a tragikuma, hogy ezt a fejlődési folyamatot idegen király és idegenekből álló királyi udvar testesíti meg.

A magyarságnak nincs is módja, hogy döntően szólhasson bele saját sorsának alakításába. A magyar király, sajnos, elsősorban német császár és így országunk sorsa akarva, nem akarva összefonódik a császári birodalom sorsával; annak függvénye lesz a helyett, hogy saját, nemzeti érdekei irányíthatnák. Hasztalan mondják ki törvényeink, hogy a király az ország területén lakjék¹ és a Magyarországot érintő, érdeklő ügyeket magyar tanácsosok meghallgatásával és azok tanácsai alapján² intézze. A király legfeljebb látogatóba jön el az országba. Az uralkodó székhelye és a birodalom főhatóságai is Bécsben vannak, ez utóbbiak rendelkezéseit idegen érdekek, a császári birodalom érdekei határozzák meg.

A magyarság mégis megkísérli nemzeti céljainak védelmét mindannak ellenére, hogy az idegen törekvések elleni küzdelemben, az erőviszonyok mindinkább a fejedelem javára hajolnak el. A választott király, és az ősi kiváltságokra támaszkodó rendek közötti küzdelemben megvolt mindvégig a nemzeti magyart megtartani kívánó akarat. De ebben a harcban a rendiségnek úgyszólván természetévé vált bizonyos fokú tétlenség, öntevékenységek és munkafegyelemnek

¹ 1439:22., 1492:5., 1536:57., 1546:18., 1547:5., 1548:22., 1550:4., 1551:1., 1567:46., 1608:(K. e.)18., 1723:8., 1741:7., 1751:1., 1764:1., 1790:9., 1792:5., Vö:1848:3, 2 §. 1867:7. 1 §.

² 1439:5., 12., 15., 1492:6., 7., 1525:17., 1526:42., 1546:15., 1559:8., 1569:58., 1608(k. e.)10., 1622:2., 9. §., 1658:1., 4. §. 1659:1., 4., §., 1741:11., 15., 1760:17., 1792:8., 1. § és 4 §., 1879:50., 1883:1 § V. ö. 1453:3., 1458:7., 1492:8., 1490:30., 1500:35., 1536:43., 1552:42., 1563:54., 1599:31., 1655:31., 1655:20., 1659:57., 1715:17., 1725:16, t. c.

hiánya, melyet még csak fokozott a kiváltságokat őrző és a külsőségekhez ragaszkodó rendi maradiság. Az természetes, hogy így aztán minden újítás és minden kezdeményezés a fejedelemre, illetve annak udvari hivatalaira hárult. Ezek a hivatalok mindenekelőtt, különösen pedig ebben a korban, a Habsburg-birtokok széteső csoportjai felé forduló családi politikának irányítását vannak hivatva hathatósan képviselni. Ezek a magyarságot megbízhatatlan népként kezelve, ősi alkotmányunkat csak elavult tákolmányoknak és így nem létezőnek tekintik. Országgyűlést csak akkor tartanak, ha oly dolgot kívánnak megvalósítani, mely végeredményben önkényuralmi céljaik eléréséhez az utat egyengeti. Ilyennek nevezhetjük az 1687. évi országgyűlést is. Ez kimondja a Habsburgház fiúágon való örökösödését³ az ország trónján, sőt az Aranvbullában leszögezett ellenállási jogról is lemondítja a rendeket. A trónörökös hitlevele pedig oly tág értelmezést enged meg, hogy avval a további hatalmi terjeszkedést a rendek meg nem akadályozhatják;⁴ a „*jus resistendi*“ elejtése pedig minden rendi ellenállást már eleve törvényteleniségre kárhoztat.⁵ A nemzeti védekezésben a rendek kénytelenek felőrlöni erejüket és nem tudják azt — szerencsésebb nyugateurópai népek példájára — a fejedelmi hatalom anyagi és szellemi erejéből fakadó, általános emelkedést biztosító gondoskodás szolgálatába állítani.

³ 1687. 2. t.-c.: „... hogy mostantól kezdve jövőre s örök időkre senkit más, mint fent címzett Ó császári és királyi felségének saját ágyékából származó fiú örökösei közül az első szülöttet fogják törvényes királyuknak és uruknak ismerni és azt mindenkor ... e Magyarországon belül, megkoronázzák.“ („... quod amodo imposterum. meminim alium, quam altetitultatae suae caesareae et regiae majestatis propriis ex lumbis suis descendendum mesculorum haeredum... pro legitimo suo rege, et dominisint habituri: ... intra hoc regnum Hungariae rite coronaturi.“) (Vö. 1547:V. t.-c. 5. §. 1725:I—III. t.-c.)

⁴ 1687. 1. t.-c. előírt eskü: mi Isten anvaszentegyházait, a főpap urakat, bárókat s nemeseket, a szabad városokat s minden országlakóst mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, kiváltságaikban s régi jó helybenhagyott szokásaikban, *amint ezeknek értelmezése és használata iránt a király és a karok s rendek országgyűlésileg közösen megegyeznek, megőrizzük:* („... quod nos ecclesias Dei, dominos praelatos, barones nobiles, civitates liveras et omnes regnicolas, in suis immunitatibus, et libertatibus, juribus, privilegiis, ac in antiquis bonis, et approbatis consuetudinibus, prout semper eorum intellectu et usu regio ac communi statuum consensu, dietaliter conventum fuerit:...)“

⁵ 1687. 1. t.-c. eskü szövegéből: néhai felesége András király rendelkezését (kivéve s félreféve azonban ugyanezen rendelkezés 31. cikkének záradékát, mely így kezdődik: *Hogyha pedig mi, stb., e szakvig: ellentmondhassanak mindöröké) megtartjuk...*: („... serenissimi quondam Andreae regis decreta (exlusatamen, et semota articuli 31. ejusdem decreti clausula, incipiente: quodsi vero nos, etc. usque ad verba: in perpetuum facultatem) observabimus:...)“

Megmutatkozik íme annak káros hatása, hogy a rendek, az idegen uralom alatt lassanként végleg kiszorulva az ország kormányzásából, magukra maradnak és így kikopnak az országépítő munka egyre szélesedő mezőiről.

A fejedelmi önkényuralom végrehajtóinak nemzetünket, rabszolgaként sanyargató rendszere ellen, emelt fegyvert II. Rákóczy Ferenc. Ám, ha Rákóczy helyt nem áll a rendekért és birtokaink hatalmas erőforrásait nem állítja önzetlenül a nemzeti küzdelem szolgálatába, ez a harc is hiába való lett volna; már csak azért is, mert a rendekben nem volt építő, újat alkotó akarat és lendület. Így azonban, bár az ország a küzdelemben végleg kimerült, mégsem vált valóra Zrínyi Miklós azon jóslata, hogy, ha a Habsburgok verik ki a törököt országunkból a németek „ekkor jobban felfuvalkodván, éppen eltaposnának bennünket.”

III. Károly király mindenesetre tanult annyit a történetekből, s belátta, hogy egy ily hosszas hadakozás nemcsak kényelmetlen, de veszedelmes is lehet az uralkodóházra. Ezért már uralkodásra léptekor, de később is mindig azt hangoztatta, hogy a bosszúállás helyett a magyarság bizalmának megnyerésére kell törekedni. Ám a bécsi fejedelmi tanácsosok gondoskodnak arról, hogy kormányzásuk lényege változatlan maradjon: legfeljebb a módszerben áll be némi változás. Eleinte, de csak a látszat kedvéért, még úgy ahogy tiszteletben tartják alkotmányunkat, de később, különösen a *pragmatica sanction*nak 1723-ban történt elfogadása után, az önkényuralom leplezetlen nyíltsággal áll elő.

A III. Károly király által irányított Habsburg-önkényuralom törekvése az egyetlen központból irányított összbirodalom megvalósítása, mely természetesen nem vehette tekintetbe Magyarország különállását. III. Károly tanácsosaitól nagyon is távol áll az önálló felségjogú Magyarország elismerése, jóllehet nagyon sok felségjogot éppen az *önálló* magyar király hatalmi jogaiból vesznek. Ezek a tanácsosok a magyarság helyét a birodalom másodrendű, szolgáló népei között jelölik ki, hallani sem akarván arról, hogy a magyarság képviselői, még saját országuk sorsának irányításába is beleszólhassanak.

Számban, erőben megfogyatkozva; önálló magyar haderő, jóformán az önrendelkezés minden lehetősége nélkül; saját hazájában is ellenséges érzelemtől táplált kormányzervektől körülvéve, állt a magyarság az újkor újjáépítő munkáinak küszöbén, értetlenül, teljesen magára hagyatva. Nemcsoda tehát, ha az idegen uralkodó szélesre megalapozott idegen érdekektől vezetett önkényuralmának országunk csak játékszere lett.

A magyar rendeknek pedig, elszokva már a hadakozástól és minden önálló tevékenykedéstől, a XVIII. század derekán eszükbe sem jut a kínálkozó alkalmat kihasználni és az osztrák örökösödési háború végső veszedelmében védtelenül álló Mária Teréziát sorsára hagyni. Feledik III. Károlynak a magyar államiságot fojtogató önkényuralmát és lovagiasan, alattvalói hűséggel sietnek királynőjük megsegítésére. Ez a ténykedésük is csak azt mutatja, hogy a magyarság akkori vezető rétege még nem tudott, vagy nem akart ráeszmélni a Zrinyi Miklós által hirdetett és államiságunk fenntartásához mindenekelőtt szükséges önálló, nemzeti, magyar gondolkodásra és arra, hogy nem elég csak a vagyont gyarapítani, de a haza megmentésére áldozatokat is kell hozni.

Sajnos, a nemzetünk sorsát irányító főnemesség — egyesek kivételével — értelmetlenül áll a koreszmékkal szemben, avagy behódolva a Habsburg király, magyarnak semmi esetre sem nevezhető udvari szokásainak, a nemzeti életre a legtöbb esetben elveszítettnek tekinthető.

A köznemesség pedig, a törökhódoltság alatt egyre szégyenedvén, kénytelen volt valamelyik nagy úr vagy az idegen király szolgálatába állani. A vagyoni viszonyokban beállott változás, majd az aránytalanul megnövekedett nemesség, természetesen maga után vonta a köznemesség műveltségi szintvonalának süllyedését. Egyébként is megállapíthatjuk, hogy a nemesi privilégium még nem jelentett tényleges kiváltságot, azt a vagyon gyarapodása vagy a királyi hivatali szolgálatban elért magas állás emelte csak tényleg érvényre. Azt is megállapíthatjuk, hogy a főnemesség és a — mondjuk — hivatalnok nemesség valamint a gazdagabb köznemesek, ha egyszer a Habsburg-udvar vonzókörébe kerültek, nem igen tudtak többé az udvar lenyűgöző varázsa alól szabadulni. Bécsben, a birodalmi hivatalok központi székhelyén, szélesebb távlatok tárulnak a rendek eddigi szűk látóköre elé, s ha meg is őriznek valamit őseik politikai hivástudatából őket, az itt Bécsben tapasztalt központosító irányzat lassan magával ragadja és szinte észrevétlenül, hazájok érdekeit a birodalom szempontjainak rendelik alá. Azok a nagybirtokos urak pedig, akik körül még a török hódoltság alatt a végvári magyar vitézek tömörültek, hogy hazájuk fennmaradásáért harcoljanak, lassanként a Habsburg udvar köré gyűlnek és az osztrák arisztokráciához hasonulnak, nem vették észre, ill. már nem képesek észrevenni, hogy a Habsburg-uralkodóház már gyarmati színvonalra és a többi országokkal szemben alárendeltebb viszonyba süllyeszti országunkat. Pedig, az ország egykor sorsát abban a hitben kötötte a Habsburg-uralkodóházhoz, hogy az, országunk sajátos al-

kormányát és fejlődését szem előtt tartva részére, uralkodói jogaruk alatt élő országaik között külön elbánást biztosít, márcsak azért is, mert a mindenkori Habsburg-uralkodó mindenekelőtt Szt. István koronájából meríti uralkodói felségjogait.

Azonban még azt is meg kell állapítanunk, hogy valójában csak most kezd kialakulni a korszerű állam fogalma: azé az államé, amely már sem a rendiség hagyományos megkötöttségeit, nemesi osztályérdekeket, hűbéri szétosztást, sem az egységben rejlő erő bárminő egyéb másformában jelentkező megbontását nem tűri és minden eszközzel arra törekszik, hogy az ország egész életerejét központiasan egy kézben tartsa. Mindazt, amit eddig vagy kicsiny nemesi közösségek vagy az egyház értelmi munkássága önmagától, helyhez, körülményekhez mért okszerűséggel termeltek ki, azt most a korszerű állam céltudatos, messzeterjedő, nagy egységre törő hatalma veszi kezébe és alakítja a maga céljaihoz. Nincs az állami életnek olyan területe, melyre ki ne terjesztené figyelmét, de mindig egy a cél: az egységes, központiasan irányított állam. Ezzel a friss, erőből duzzadó önkényuralommal, mely már teljes mértékben magán viseli a felvilágosodás minden bélyegét és a korszerű emberszeretet jelszavával áll csatasorba, természetesen nem kellett versenyre a magyar rendiség. Az idő eljárt, az élet elsuhant fölötte. Köröskörül, az egyetlen Lengyelország kivételével, a rendiség már mindenütt engedelmesen fejet hajtott az uralkodónak, csak itt nálunk élt még, látszatra töretlen erőben, makacs szívóssággal. A magyar rendiség egyedül, magára hagyatva áll Európa porondján: nincs nyugati társa, akitől ösztönzést, új erőt kaphatna, nincsenek új életlehetőségei. A mostoha sors és a folytonos élet-halál küzdelem közepette, természetesen lemaradván minden újításról, még a kezdeményezést is kiadta kezéből. Így aztán nem maradt más hátra, mint egész erejével a még meglévőbe, a dicső múltba való kapaszkodás: a rendi-nemzeti kiváltságokhoz való mindenképeni ragaszkodás, még akkor is, ha belátták, hogy az, az új idők követelményeivel homlokegyenest ellentétben áll és a hazára káros. Minden tekintetük csak a közjogi berendezésre irányult és annak sértetlenségén őrködött még akkor is, mikor a központi, idegenektől irányított kormány ezek megkerülésével terjesztette ki olyan területekre hatalmát, mely a magyar nemzeti lét fennmaradását veszélyeztette.

Jellemző rendiségünkre, hogy az ősi alkotmány formáinak gyakorlásában élte ki magát. A Hármaskönyv, a Corpus Juris volt mindenük és ami ezekből hiányzott, vagy ellenke-

zett velük, arról még hallani sem akartak. Ez természetesen úgyszólván kínai falat vont minden haladást jelentő elgondolás, minden még oly önzetlen gondoskodás elé és így kerékkötője volt a korszerű önkényuralom még oly jótékony, és haladást jelentő intézkedéseinek is.

Ám az is igaz, hogy a magyar nemzetnek idegen önkényuralom, akkor, mikor le akarta rombolni a magyar rendiség kiváltságainak még meglévő bástyáit, a magyar, nemzeti örendelkezést veszélyeztette. Ennyiben tehát menthető a rendiségnek az adómentességhez való görcsös ragaszkodása. Ez biztosította számára az anyagi függetlenséget ahhoz, hogy a korlátlan uralkodói hatalommal szembezállhasson. Viszont a közteherviselés merev elutasítása, éppen az új kor küszöbén és jóformán majdnem a XX. századig, már a korszerű hadakozás kívánalmainak sem felelt meg. Emellett még fokozta ezt a fonák helyzetet az is, hogy éppen az adómentesség volt a régebbi idők katonáskodásának alapja, vagyis az adómentesség olyan kiváltság volt, mely a katonáskodás kötelezettségét vonta maga után. Ám a kiváltságos rend lassanként elszokott a fegyverforgatástól, sőt még a szükséges katonaság fenntartását is igyekezett minden erejével a királyra áthárítani, nem véve észre azt, hogy ezzel a haza megvédését adja ki kezéből. Ezzel természetesen rendi különállása értelmetlenné vált, mert hisz elvesztette belső igazolását sőt az egészséges nemzeti társadalom fejlődésének is útját állta.

De bármilyen szívósan ragaszkodott a rendiség ősi alkotmányos berendezkedéséhez, mégsem tudta megakadályozni, hogy az idegen, központi hatalom az állami élet különböző területeiről őt ki ne szorítsa. A külvilág felé látszatra az ország még a rendiség állapotában van, valójában azonban az idegen király korlátlan akarata érvényesül az állami élet minden vonatkozásaiban.

A rendek nem akarják észrevenni, hogy rendi kiváltságuk alapja, a nemesi felkelés, immár teljesen elvesztette katonai értékét és a hadvezetés szempontjából hasznavehetlenné vált. A nemesi felkelés nehézkes: csak nagy ügyvelhajjal tud összegyűlni; az összegyűlt csapatoknál a fegyelem hiányzik, így az alkalmazhatóság csökken. Nem tudják megérteni, hogy a korszerű hadviselésben nem a személyes teljesítményeken van a fősúly, hanem, az egyetlen célnak és akaratnak való alárendelésben. Márpedig a korszerű állam csakis az egy akaratnak engedelmessé, fegyelmezett, a katonáskodást élethivatásának tekintő hadsereget kívánt, nem pedig hébe-hóba lóraülő, gyakorlatlan felkelő hadat.

A folytonos háborúskodás is az állandó haderő fenntartásának szükségét igazolta, de egyszersmind azt is megmutatta, hogy a jól fegyverezett és kiképzett haderő hivatott egyedül az állami felsőbbség biztosítására. Enélkül semmit sem ér a Tripartitum és a Corpus Juris. Mégis azt látjuk, hogy a rendiség az általa is szükségesnek tartott állandó katonaságban nem lát mást, mint adózási kérdést. s így, mert ez nemesi kiváltságát csorbítaná, a katonaság fenntartásának terhet megint csak az idegen királyra hárítja át. Ezzel természetesen az önálló, nemzeti hadsereg felállítását könnyelműen kiadja kezéből.

Az nem lehet kétséges, hogy az idegen királytól, idegen vezetés alatt felállított katonaság nem lehetett nemzeti és magyar katonaság, hanem csakis az idegen uralkodó érdekeit alátámasztó és végrehajtó hatalom.

Magyar haditanács felállítása, független magyar hadvezetés csak jámbor szándék marad; sőt a nádor, hajdan az ország haderejének legfőbb vezére, katonai vonatkozásban teljesen elveszíti jelentőségét.

A nádori méltóság katonai vonatkozású hatásköre az 1485. évi, a nádori méltóság tárgyában hozott törvény 4. cikkén alapul. Ez a következőképpen szól: „Negyedszer: ha valamikor az ország szorult helyzete sürgősen kívánja, és szükséges, hogy az ország lakosai a megfelelő védelemre felkeljenek, a nádor, az ő vállalt tiszténél fogva, az ország és a lakosok közönséges és főkapitánya vezesse őket, de a királyi felség parancsa és határozata szerint.”⁶

A rendek a nádornak ezen törvényen alapuló jogkörét a Habsburg királyok uralkodása alatt is igyekeznek fenntartani, nem veszik, vagy nem akarják észrevenni, hogy a nádornak e katonai méltósága hovatovább nem felel meg a korszerű követelményeknek. Nem felel meg pedig azért, mert a szigorúan vett katonai követelmények a folytonos háborúskodás következtében, a fővezéri méltóság betöltésére mindenképpen jól képzett katonát kívánnak. Másrészt pedig ennek a személynek, miután Habsburg-királyaink a fővezérséget személyesen sohasem gyakorolták, feltétlenül olyan egyénnek kell lennie, aki a közjogunk szerinti legfelsőbb Hadúr teljes bizalmát bírja és e teljes bizalom birtokában gyakorolja aztán a fővezéri hatalmat.

⁶ Art. 4. Est capitaneus generalis. — Quarto: si quando urgeret regni necessitas et opus esset, ut pro ejus necessitate, et necessaria defensione regnicolae insurgerent: palatinus, ex suscepto officio debet esse generalis, et supremus capitaneus regni, et regnicolarum, et illos gubernare: juxta tamen voluntatem, et arbitrium regiae celsitudinis.“ Vö. 1454 : I. t.-c.

Mármost, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a magyar rendek úgyszólván a katonatartás minden költségét a királyra igyekeztek áthárítani, érthető, hogy a király a nagyrészt nem magyar pénzből fenntartott katonaságát nem akarja a rendek kívánsága szerint a nádorra bízni, hanem saját maga választ, saját, idegen környezetéből fővezért. Így tehát papíron előáll az a helyzet, hogy van ugyan nádor-főkapitány, hatáskör nélkül és van, vagy vannak idegen kapitányok, akik bizony nagyon is sokszor beavatkoznak a magyar ügyekbe. Ez azonban természetes, mert az idegen kapitányok és vezérek már idegen voltuknál fogva sem szolgálhatták a kizárólagos magyar érdekeket, hanem csakis Legfelsőbb Hadúrunk érdekeit. De azt is figyelembe kell vennünk, hogy a már akkor is időszerű hadviselés azt kívánta, hogy a fővezérlet, amennyiben azt a király maga személyesen nem gyakorolja, egy kézben egyesíttessék.

Habsburg-királyaink uralkodásuk alatt, ha meg is ígérik, sőt törvényesen jóváhagyják a nádori méltóság katonai vonatkozású jogkörét, ez rendszeren csak a papíron van meg, vagy legfeljebb az amúgy is katonailag teljesen értéktelen felkelés fővezérletére vonatkozik.

De tekintsünk csak végig az erre vonatkozó törvényeinken. Az 1536. évi XVI. t.-c. bevezető soraival csak annyit mond, hogy a király az országban „a szokott hatalommal” helytartót nevez ki.⁷

Az 1552. évi XV. t.-c. 3. §-a, ha nem is vonatkozik ki-mondottan a nádorra, de úgy intézkedik, hogy „a magyaroknak élére magyar főkapitányt kell állítani.”⁸

Az 1554. évi VI. t.-c. 1. §-a már határozottan utal arra, hogy „ennek a nádornak pedig ugyan azon hatalma és jogköre legyen”, mint a többi nádornak mind ez ideig az ország törvényei és szokásai szerint volt.⁹

Az 1601. évi IV. t.-c. 2. §-a a katonaságot „Őfelségének rendelkezéséhez képest közvetlenül a magyar kapitányoknak alárendeli.”¹⁰

Az 1608. évi XVIII. t.-c. 1. §-ban úgy rendelkezik, hogy „a király Őfelsége a leendő nádornak mindenféle teljes ha-

⁷ „XVI. — Regia majestatem constituit dominum locumtenentem in regno, autoritate solita.”

⁸ (3. §. „... Hungaris similiter capitaneus generalis hungarus prae-ficiatur...”)

⁹ (1. §. Quia quidem palatinus, autoritatem, potestatemque eam habere debet, quam alii palatini, juxta veteres regni libertates, ac consuetudines, habere soliti fuerunt.)

¹⁰ (IV. 2. §. „... a capitaneis Hungris supremis, immediate dependeat: ex dispositione suarum majestatum”)

talmat megadjon.¹¹ A teljes hatalom alatt természetesen az 1485: évi nádori jogkört szabályozó törvényben megállapított jogokat és hatalmat értették.

Az 1609. évi LXVI. t.-c. bevezető részében az uralkodó „a nádor ispán urat a nádorság tisztében a hivatala teljes méltóságának reá ruházásával kegyelmesen megerősíteni méltóztatott.”¹²

Az 1613. évi VII. t.-c. „a nádori hatalom fenntartásáról a régi bevett szokás szerint” címmel van ellátva és így szól: „A nádori méltóságra nézve, annak hatalma a régi bevett szokás szerint a bécsi és az 1608. k. e. cikkekhöz és esküjéhez képest érintetlen maradjon.”¹³

Az 1618. évi IV. t.-c. 1. §-a akként intézkedik, hogy „a kapitányok összesen és egyenként, valamint a hadaknak bármely nemzetiségű tisztartói, ettől a nádor úrtól függenek.”¹⁴

Az 1622. évi XXI. t.-c. 1. §-a, illetve maga az egész törvénycikk a felkelés módozatait tárgyalja abban az esetben, ha ellenséges támadás érné az országot és így erre nagy szükség lenne. Mint e törvényből is kitűnik, a hadkötelezettséget a „nádor úrral együttesen”, de „csak az ország határain belül” vállalták rendeink.¹⁵

Az 1662. évi VII. t.-c. 5. §-a elrendeli, hogy felkelés esetén „a megyék csapatai és tisztjei a magyar főkapitányoknak és a nádorispán úrnak, Őfelsége után alárendeltessenek és neki engedelmességesnek.”¹⁶

Az 1681. évi I. t.-c. 1. §-a galánthai gróf Esterházy Pálnak nádorrá való választásával kapcsolatosan, akként rendelkezik, hogy „Őfelsége ezt a nádor urat, az ő hű szolgáját,

¹¹ XVIII. 1. §. ...majestas sua regia, palatino futuro, plenariam, ac omnimodam potestatem attribuat.“...“

¹² LXVI. Quoniam sacra regia majestas, dominus noster elementissimus, dominum comitem palatinum, in officio palatinatus, attributa sibi plena ejusdem officii auctoritate, clementer confirmare dignata est.“

¹³ „Art. VII. Ratione officii palatini: meneat ejus auctoritas more antiquitus solito, juxta articulos Viennenses, et anno 1608, ante coronationem editos, et juramentum ipsius continentiam.“

¹⁴ IV. 1. §. „Et ut omnes et signuli capitanei, et gentium praefecti cujusvis nationis, ab eodem domino palatino dependeant:...”

¹⁵ XXI. 1. §. Et cum eodem domino palatino, universi, et singuli domini praelati barones, magnates, et nobiles, tam possessionati, quam unius sessionis: aliae item personae ecclesiasticae possessionatae, amiliter et nobiles armales, etiam in civitatibus degentes, quo fieri poterit majori apparatu, intra limites regni ad defensionem ejusdem insurgere, militareque teneantur.“

¹⁶ VII. 5. §. Gentesque, et officiales comitatum, generalibus capitaneis Hungaris, et domino comiti palatino, post suam majestatem, subsint ac pareant.“

a régi nádori joghatóságban, s hatalomban... jóságosan megfogja tartani.¹⁷

Az 1715. évi XXI. t.-c. a nádori méltóság katonai jogkörét ugyancsak a felkeléssel kapcsolatosan rendeli el. „Az ország felkelni tartozik, ebben az esetben az 1485. évi IV. t.-c. szerint az ország mostani és jövőendő nádorispán ura legyen továbbra is az ország főkapitánya.”¹⁸

Az 1741. évi IX. t.-c. a nádori hivatalról szól és a 2. §-ban azt mondja, hogy „az teljes és törvényes hatalmába és jogaiba visszahelyeztetvén, abban meg fog tartatni.”¹⁹

Az 1751. évi II. t.-c. mely gróf Batthyány Lajosnak nádorrá választását iktatja törvénybe, akként intézkedik, hogy „aki — értsd Batthyányt — Ő császári és királyi szent felsége által mindazon jogokban és törvényes kiváltságokban, melyek a nádori és azzal összekötött helytartói hivatal az ország törvényei szerint megilletik” ebben megerősítik.²⁰

Az 1790. évi V. t.-c. Sándor Lipót főherceg nádorrá választását hirdeti ki. Ennek 2. bekezdésében a következőképpen rendelkezik a törvény: „a nádori és az azzal törvény szerint összekapcsolt helytartói hivatal törvényes működésének gyakorlásában, a most megválasztott királyi Fenséggel semmiképpen és semmi részben nem fog akadályoztatni.”²¹

Az 1796. évi I. t.-c. József főherceget iktatja nádori hivatalába „a nádori jelöléséről, választásáról és megerősítéséről szóló törvények épségben tartása mellett.”²²

Az 1808. évi II. t.-c. 17. §-ban a felkeléssel kapcsolatosan van a nádori főparancsnoki jogkör megemlítve. Ez ugyanis

¹⁷ I. 1. §. „Uterius etiam status, et ordines humillime confidund: quod eadem sua majestas, eundem dominum palatinum, fidelem servum suum, in pristina jurisdictione, et autoritate palatinali... hoc loci renovatos benigne sit conservatura.”

¹⁸ Art. XXI. De generali regni capitaneatu. „Annunte sua majestate decretum est: quod ubi ad mentem articuli 8 praesentis diaetae, ac aliarum regni legum superinde sancitarum, regnum hoc insurgere dedebit: eo in casu, sensu articuli 4. anni 1485. dominus regni palatinus modernus, et futuri. generalis regni capitaneus ultro quoque manebit.”

¹⁹ Art. IX. De officio palatinali 2. §. „Idemque in plenam et legalem auctoritatem, atque jurisdictionem repositum, in eadem conservabitur.”

²⁰ Art. II. De noviterelecto regni palatino. „...qui per suam sacram caesaream et regiam majestatem in omnibus juribus, et legalibus praerogativis, palatinali. illque lege juncto locumtenentiali officio, juxta leges regni competentibus benigne conservandus, jurejurando juxta decretalem formulam depositus initiatus et obstrictus est...”

²¹ Art. V. „...quod omnes sui partes legali palatini, adeoque lege juncti locumtenentis officii functione, inviolabiliter, et in salvo permansuras.”

²² Art. L. „...Sua majestas sacratissima se clementer deferre, salvis caeteroquin legibus de candidatura, electi one, et confirmatione palatini sonantibus, innusset...”

kimondja, hogy a kiállított felkelés „közvetlenül Ő szent Felségének az ország nádora, Ő császári királyi Fensége útján gyakorlandó főparancsnoksága és vezérlete alatt áll.”²³

Az 1848. évi II. t.-c. István főherceg nádorrá választását iktatja törvénybe. Érdekessége e törvénynek az, hogy mind-annak ellenére, hogy a III. t.-c.-kel a független, felelős magyar miniszteriumot felállítják, „a nádori méltóság hatósága és jogai... minden jövőendő időkre épségben fenntartatnak” nyilvánítják, sőt a törvény következő szakasza még újolag megerősíti azt, hogy „a nádori méltóságot minden törvényes jogaiban ennekutána is fenn fogja tartani és eszközölni, hogy az elválasztott új nádor a nádori és helytartói méltóság minden törvényes jogait és kötelességeit egész kiterjedésében, minden bárhonnán eredő akadály nélkül teljes mértékben gyakorolhassa.”

Ez a nádori törvény a nádort még meghagyja teljes hatás- és jogkörének gyakorlásában, de ugyanekkor a III. t.-c. a nádort teszi meg a király helyettesének, ha az nem tartózkodna az országban és ezzel a II. t.-c.-ben adott jogokat annyiban nyírálja meg, hogy a nádor rendelkezéseit is a miniszteriumnak ellenjegyezni kell, amennyiben azt a király nevében gyakorolja.²⁴

Végül meg kell emlékeznünk az 1867. évi VII. t.-c.-ről, mely a nádornak, mint királyi helytartónak jogkörét hatályon kívül helyezi. Egyébként is a nádori méltóságot a beállott helyzetre való tekintettel nem tölti be a törvény, csak kilátásba helyezi, hogy ha a hatáskört újból szabályozták, akkor fog az ország nádort választani.

Ám a kiegyezés utáni kettősrendszerű egyveduralomban erre nem került sor. Nem látszott szükségesnek, hogy ez a közjogi állás, alapul véve az 1485. évi nádori jogkört szabályozó törvényt, ha korszerűbb alakban is, de megjelenjék illetve visszaállíttassék. Különben sem volt meg annak a lehetősége, hogy a nádor a magyar katonaság főparancsnoki méltóságát töltse be, mivel ilyen katonaság nem is volt. A későbbi m. kir. honvédség főparancsnoki állásának pedig már semmi köze sincs a nádor e jogköréhez, mert ezt a csupán katonai méltóságot az 1868. évi XLI. t.-c. 25. §. rendelkezései alapján „tisztán katonai rendelkezés céljából Őfelsége..... evez ki.” Tehát nem választják, mint a nádort. De a fő-

²³ II. 17. §. „... immediate a Suae majestis sacratissimae imperio, et directione medio Suae celsitudinis caesareo regiae domini regni palatini, qua supremi regni capitanei exercendis, dependentiam habebit...”

²⁴ Vö. 1848 : XXVIII. t.-c.

parancsnoki jogkör szűkebb voltát mutatja a törvény 26. §-a is. Ennek címe: „Ófelségéhez intézendő felterjesztések.“

A felterjesztéseket a honvédelmi miniszter és nem a honvédség főparancsnoka teszi. Így ez a törvénycikk a honvédelmi minisztert a király és a honvéd főparancsnok közé iktatja. De egyébként is felettes hatóságnak tekinthető, mert: „Rendeleteit a honvédelmi miniszter a honvédségi főparancsnokság úján intézi a honvéd hatóságokhoz s ugyan ezenúton veszi azokat. Ez utóbbi a hatásköréhez tartozó ügyekben a honvéd hatóságokkal és csapatokkal rendelkezik ugyan, de fontosabb rendelkezéseiről egyúttal a honvédelmi minisztert értesíteni köteles.“

De még jobban rávilágít a 27. §. arra, hogy a honvéd főparancsnoki állásnak már semmi köze sincs a nádori 1485:4. cikkhez. A 27. §. „A honvédségi főparancsnok szolgálati viszonya a sorhadbeli főparancsnok irányában“ címet viseli és szól: „A honvédségi főparancsnok, béke idején a hadsereg vezénylő tábornokaival egyenrendű viszonyban áll.“

„A tetteleg szolgálatban álló honvéd csapatok, béke idején, s valameddig kiválóan csak a belrend és biztosság fenntartására alkalmaztatnak, kizárólag a honvéd hatóságok rendelkezése alatt állanak: mihelyt azonban közös cselekvésre, vagy a hadsereg csapataival együttes fegyvergyakorlatra hívatnak fel, ezen viszony tartamára az illető hadseregbeli csapatparancsnok rendelkezése alá esnek.

A honvéd főparancsnok az országban fennálló honvédhadosztályok létszáma és elhelyezése, valamint az ezekben előforduló változások felől a hadseregbeli vezénylő tábornokokat a szükséghez képest vagy maga értesíti, vagy a honvédkerületi parancsnokok által értesítetteti.

Háborúban az összes honvédség, főparancsnokával együtt, a fővezérnek van alárendelve, aki azt a körülmények igénylete szerint magasabb rendű külön hadtestekben és vagy külön, vagy a hadsereg csapataival egyesítve használja.“

Itt még a 31. §. második bekezdését is fel kell említenünk: „A honvédség katonai képzettségi fokáról s fegyelmi állapotáról a közös hadügyminiszternek, a honvédség főparancsnoka részéről, a honvédelmi miniszter útján, időszakilag jelentés teendő.“²⁵

Mindebből megállapíthatjuk, hogy evvel illetve ezekkel a törvénycikkekkel, a nádori méltóságnak az 1485. IV. tc.-ben meghatározott jogköre vége meg szűntnek tekinthető. Az

²⁵ V. ö. 1868. XL. tc. 49. §.

1868 évi XLI. t.-c.-ben szűkreszabott hatáskör — a honvédség katonai ügyekben béke idején a honvédség főparancsnokának van alárendelve, háború alatt pedig a király által kinevezett hadvezér vezérlete alatt áll — már nem volt a nádor közjogi állásához mérve, de nem is lehetett ahhoz alkalmazni, mert a magyar haderő, mint olyan, csak az 1868. XLI. tc.-el hívatott életre. Eddig csak császári-királyi hadsereg volt, mely kimondottan az uralkodónak volt alárendelve és csak ez rendelkezett vele. A magyar rendeknek egyéb kötelezettsége nem volt, mint, hol katonával, hol pénzzel, e császár-királyi hadsereg fenntartásához hozzájárulni.

Az természetes, hogy ez a császár-királyi hadsereg 1715-ben történt felállításától a mindenkori szükségnek megfelelően fejlődött és ment át mindazon változásokon és korszerűsítésein, melyek a fejlődésnek velejárói voltak és érkezett el ahhoz a szervezetéhez, melyet a 67-es kiegyezés talált.

Ez a szervezet azonban nem máról-holnapra teremtődött, hanem évszázados folyamat eredménye volt, és minden szálával a Habsburg király főhadúri jogára támaszkodott és abból merítette erejét is. Főerőssége az egy kézben való egyesítés volt. Ez azonban nemcsak az uralkodó szempontjából volt a legmegfelelőbb, hanem, eltekintve minden politikai és hatalmi vonatkozásoktól, katonai szempontból is az egyedüli helyes megoldásnak tekinthető. Helyes megoldásnak pedig azért, mert csakis akkor tud egy hadsereg a reábizott feladatának jól megfelelni, ha azt egy akarat irányítja. Ezt már I. Ferdinánd is felismerte és minden bizonnyal ezt szeretne volna hadügyi politikájával megvalósítani. Ha sikerült volna I. Ferdinándnak Budán maradnia, akkor minden valószínűség szerint, ez a katonai egykéz, a nádor kezében marad. Sajnos, másként történt és a nádori méltóság katonai jogkörét rendeink csak papíron mentették át, anélkül, hogy számoltak volna a hadügy időközben beállott fejlődésével. A rendek ezt a méltóságot tényleg, mint katonai, de közjogilag is kiépített, méltóságot a korszerű követelményeknek megfelelően kifejleszhatték volna, mert meg volt nemcsak az alkalom, de a lehetőség is, ám a rendek nem éltek vele; megelégedtek azzal, hogy papíron le-leszögezzék a jog fenntartására irányuló kívánságukat, nem igen törődve azzal, hogy a király által kinevezett nádorok a törvényeken alapuló nádori jogkörük és hatalmuk teljes birtokába helyezték-e? Nádoraink pedig inkább politikai jogaik megtartására vetették a fősúlyt, elhanyagolva méltóságuk katonai oldalát; vagy amennyiben katonák is voltak, mint császári-királyi tisztek mindenek előtt a Legfőbb Haduruknak tartoztak engedelmisséggel és így, e jogkör magyar érdekeknek megfelelő kiépítését nem is szorgalmazhatták.

A mai korszerű hadvezetés pedig teljes mértékben megköveteli, hogy ezt a méltóságot minden tekintetben, katonai szakember töltsse be, akinek éppen úgy, mint a legfőbb bírói méltóság viselőjének, egyéb más természetű állami tisztje nincs. Ez azért szükséges, mert ezt az állást feladatánál fogva, nyugodtan mondhatjuk az állam biztonsága legfőbb őrzőjének és így egyike lesz legfőbb közjogi méltóságainknak. Ennek a nádor főhadparancsnoki jogkörét átvevő közjogi méltóságnak, igaz teljesen idegen hatások alatt kifejlődött, de a hadügyi fejlődésnek minden tekintetben megfelelő, jogkörét akként jellemezhetjük, hogy az állami életben betöltött hivatalánál fogva, az ő kötelessége a haza védelmét nemcsak előkészíteni, hanem azt a Legfelsőbb Hadúr jóváhagyása alapján végre is hajtani, illetve a végrehajtást vezetni. A honvédelmi miniszter nem lehet, mert neki közigazgatási, szervezési és ebből folyó végrehajtási jogköre van. Ezek ma oly nagy mérvűek, hogy irányításuk már egymagában is, külön embert igényel. Tehát a tényleges védelem megszervezését, annak vezetését, valamint adott esetben a védelem végrehajtását, egy külön, csakis evvel a feladatkörrel felruházott egyénre lehet bízni, aki ebben a feladatkörében, a királynak államfői jogkörében megillető hadúri jogánál fogva, közvetlenül kell, hogy alárendelve legyen, illetve ezen hivatásában olyan közjogi állást kell betöltenie, melyben kifelé kifejezésre jut, hogy a szó-szoros értelmében vett honvédelem, ebben az egy kézben fut össze. Ez már azért is szükséges, mert a királyt államfői jogkörében, mint Legfelsőbb Hadurat megilleti az a jog, hogy az államélet egészére kiható létkérdésekben főhatalomszerűen, belátásra bízott alapon²⁶ rendelkezze. Bár az természetes, hogy itt is bizonyos, az alkotmány által megállapított korlátozásokat, illetve szokásokat kell figyelembe venni.²⁷

Ahhoz, hogy a haderőnek háborúban való vezetése mindenképen a legmegfelelőbben működhessen, szükséges, hogy az előkészületek már béke idején megtétessenek, tehát annak, aki az államfő előbbemlített főhatalmából és belátásából, valamint bizalmából kifolyólag mindezek megtételére kijelöltetett, közjogi méltóságot kell viselnie. Ennek a méltóságnak azonban sohasem szabad személyhez kötöttnnek lenni; ez ellenkeznék a korszerű hadviselés követelményeivel, de ellenkezik magával a történeti fejlődéssel is.

²⁶ *Tomcsányi Móric*. „Magyarország közjoga.“ 511—15. old. Bp. Egyetemi-nyomda, 1940.

²⁷ 1920 : I. tc. és 1920 : XVII. tc. Itt, a hadsereg vezérletére a hadseregnek háborúban való vezetésére gondolok.

Ám a korszerű hadviselés azt is megköveteli, hogy el-
lentétben az 1940: IX. tc.-kel, mely a honvédelmi érdekek
békében és háborúban való minél hathatósabb kielégítésé-
nek és összhangjának biztosítására a Legfelsőbb Honvédel-
mi Tanácsot állítja föl, ez az ügykör egy kézben egyesíttes-
sék, mégpedig arra hívatott szakember kezében. Ez nem mi-
niszteriális hatáskör, hanem teljesen különleges, egyrészt az
államfői jogkörből folyó, másrészt a korszerű hadviselés kí-
vánalmainak megfelelő. A korszerű megoldás tehát azt kí-
váná, hogy ez a közjogi állás, minthogy ügyköre a törté-
nelmi fejlődés szerint a nádori méltóság egyik — katonai —
velejárójából származik,²⁸ ennek megfelelő helyet kapjon al-
kotmányunkban. Ez a méltóság ugyanis, hadügyünk évszá-
zados idegen befolyás alatti fejlődésének következtében úgy-
szólván teljesen feledésbe ment, ami azonban semmi esetre
sem elegendő ok arra, hogy az korszerű alkotmányunkban
és közjogunkban új helyet ne kapjon.

Már említettem, hogy a magyar rendek, mindannak el-
lenére, hogy ők is tudták, mennyire szükséges volna a Habs-
burg-monarchia keleti felének védelmét magyar és nemzeti
hadseregre bízni, mégis egyrészt az adómentességükben rejlő
nemesi kiváltságukat veszélyeztetve látván, érthetetlen el-
lenállást fejtettek ki, másrészt a bécsi idegen udvar örökle-
tes bizalmatlansága sem engedte, hogy korszerű, magyar ka-
tonaság állításuk fel. Már pedig a török hódoltság harcai,
de a nyugateurópai háborúk is, mind az állandó jellegű had-
sereg felállításának szükségességét igazolták.

Ügyanekkor azonban mit látunk itt nálunk? Jóllehet,
már az 1602: IX. tc. is megállapította, hogy a nemesi felke-
lés, mint katonai erő, teljesen hasznavehetetlen,²⁹ mégis a
magyar rendek, s ezt szomorúan kell megállapítanunk, nem
az önálló magyar hadsereg felállításáért, hanem saját adó-
mentességük épségbentartásáért küzdöttek. Ékes bizonyíték a
rendek e törekvése az 1700. évek eső két évtizedében le-
folyt és az állandó hadsereg felállítását célzó különféle tár-
gyalás. Ezekből kitűnik, hogy igenis megvolt a lehetősége an-
nak, hogy egy magyar és nemzeti haderő állítsassék fel, csak
a rendeknek kellett volna az általuk is elismert haderő fen-
tartásának szükségességén túlmenően, arra az állápontra is
eljutni, hogy az a haderő, melyet ők tartanak el, amely te-

²⁸ V. ö. 1485: 4., 1554: 6. 1. §., 1608: 18. 1. §., 1609: 66. Bevezető
rész, 1615: 7., 1618: 4., 1681: 1. 1. §., 1715: 21., 1741: 9. 2. §., 1751: 2.,
1790: 5. 4. bekezdése., 1808: 2. 17. §., 1848: 2. 5. bekezdése., 1867: 7. 2.§.

²⁹ Az 1602: 9. tc. címe „Status et ordinis regni, personalis insur-
rectionis inutilitate declarata:...” (Az ország karai és rendei a sze-
mélyes felkelés haszontalanságát jelentik ki...)

hát létében tőlük függ, nem lesz egyedül csak királyi haderő, hanem magyar nemzeti haderő is. Sajnos, azonban azt látjuk, hogy az 1712-ben összeült hadügyi deputatio nem a magyar nemzeti katonaság megalkotásáról tanácskozik, hanem megint csak az adózás kerül szóba és emellett a lakosságot ért sérelmek, az idegen parancsokok s katonák kihágásai feletti időtrabló jogi viták töltik ki a tanácskozási napokat. Szinte érthetetlen, hogy a magyar rendek, minden bevallott felismerésük ellenére is, kitartanak azon véleményük mellett, hogy a szükség esetén elrendelt nemesi felkeléssel eleget tesznek honvédelmi kötelezettségüknek és tőlük többet nem lehet kívánni: jobbágyaik pedig amúgy is oly sok terhet viselnek, hogy más, állandó sereg eltartását már nem bírják el. Mint látjuk, a nemzeti haderő ügyét, önálló főhatalmiságunk egyik alapját, a rendek mégint csak pénzügyi kérdésnek tekintik és úgy az előzetes tárgyalásokon, mint a bizottsági üléseken azt kérik, hogy a felállítani tervezett katonaság ellátását király uruk máshonnan fedezze, sőt az ország terhein is könnyítsen. Ilyen meggondolások alapján született meg a Habsburg-monarchia állandó haderejét Magyarországon is törvényesen szabályozó 1715. évi VIII. tc. Ennek már a címe se az „exercitus hungaricus“-t, hanem „De insurrectione, et contributione“, vagyis nem a magyar haderőt, hanem a nemesi felkelést és a hadiadót nevezi meg. Bár a rendek által hozott törvény 2. szakasza elismeri, hogy Magyarországnak szüksége van egy „hazaiakból és külföldiekből álló rendes hadseregre“, de — és itt van a szomorú hangsúly — a rendek megint megelégedtek annak a kívánságuknak hangoztatásával, hogy a hadsereget fizesse a király „az azelőtt is dícséretesen követett mód szerint.“³⁰ Ezzel

³⁰ 1715 : VIII. t.-c.: De insurrectione et contributione. Quandoquidem nobiles, et omnes illi, quos sub nomenclatione hac (cujuscumque sint honoris, dignitatis, et status personae) in Hungaria lex complectitur, pro regni defensione militare: adeoque personaliter insurgere, suaque respective banderia producere, et praestare teneantur:

1. Id sacra caesarea regiaque majestas quoties necessum esse judicaverit, ad conformitatem hactenus sancitarum superinde legum, amodo imposterum quoque desiderare, et exigere poterit.

2. Quia tamen per eam solam, regnum hocce sufficienter defendi nequiret, adeoque validior, et regulata militia, tum ex nativis, tum externis constans, pro omni eventu intertenenda veniret, quam sine contributione comparari non posse, indubitatum esset: hinc subsidiorum, et contributionum eatenus necessarium materia, diactaliter (quo aliunde spectare dignoscitur) cum statibus deliberanda erit.

3. Ubi vero extraordinarius inopinatae irruptionis hostilis casus xemererit: aut varii et improvisi flagrantis belli ratio, ordinariam rei tam arduae tracranda methodum, et formam non admitteret: pro ejusmodi casibus iidem status, et ordines, non solum consultum, ast et necessarium

a törvénnyel természetesen az idegen király a nagyrészt saját jövedelmeiből és egyéb országainak adóiból eltartott katonaság felett korlátlan rendelkezési jogot kapott, míg a nemesség megint kiadta kezéből azt a lehetőséget, hogy maga, saját elhatározásából állítsa fel a magyar nemzeti hadsereget.

Az természetes, hogy ily körülmények között, a rendek által a bizottsági tárgyalásokon szóbakerült magyar haditanács felállítása és ezzel kapcsolatosan a nádor főhadparancsnoki jogának³¹ újbóli visszaállítása és minden magyarországi katonaságra való kiterjesztése, a király tiltakozásán — mert ezt felségjogaiba való beavatkozásnak tekintette — elbukásra volt ítélve. Megalakult tehát a Magyarországtól független „Ófelsége hadserege“, mellyel a király korlátlanul rendelkezett. A magyar nemességnek pedig Ófelsége megengedte, hogy az adót megajánlhassa. De már ezen engedéllyel is kihúzott egy rendi méregfogát akkor, mikor ugyan ebben a törvényben azt is kimondotta Ófelsége, hogy ha szükséges és a hadiadó ügyének tárgyalása halasztást nem tűr, nem kell az országgyűlésre várni, hanem „concurusokat“ kell összehívni.³² Ezzel Ófelsége elérte azt, hogy pénzügyi téren is függetlenítette magát az országgyűlések időtrabló húza-vonájától, mert hisz a hadiadót a concursusra gyakorolt enyhe nyomással, országgyűlés nélkül is fel lehetett emeltetni.

Annak, hogy így a rendek kiadták kezükből a magyar hadsereg megalkotásának lehetőségét, természetes következménye volt, hogy a magyar talajból kiszakadt és csak néhány huszár- és hajdú-ezreddel kapcsolatban álló császárkirályi hadsereget az országban idegennek tekintették és a katonáskodástól amúgy is mindinkább elszokó nemesség még nemesi előjogainak megcsorbítóját is látta benne. Ez az ellenszenv ment át a magyar köztudatba, pedig e császárkirályi haderő magyar ezredei dicséretes vitézséggel küzdöt-

esse statuerunt, ut palanitus, et primas regni, item praelati barones tabula judicaria regia, comitatusque, et regiae ac liberae civitates, in quantum, et quo frequentiori numero fieri poterit, intra, et non extra regnum convocentur.

4. Qui cognita hujusmodi inopinatae necessitatis causa, eaque ad utilitatem et necessitatem regni, pro sufficienti agnita, et adinventam: in puncto hujusmodi contributionis (et non aliorum regni negotiorum) deliberare et decernere possint.

³¹ 1715 : 21. tc. De generali regni capitaneatu.

Annente sua majestate decretum est: quod ubi ad mentem articuli 8, praesentis diaetae, ac aliarum regni legum superinde sancitarum regnum hoc insurgere debebit: eo in casu, sensu articuli 4. anni 1485. dominus regni palatinus modernus, et futuri generalis regni capitaneus ultro quoque manebit.

³² 1715 : VIII. tc. 3. és 4. §§.

tek, őrizték és átmentették a magyar katonai erényeket, a mai magyar katonaság számára. Sőt a XVII. század magyar huszára mintaképe és tanítómestere lett valamennyi állam könnyű lovasságának, melyek átvették nemcsak a magyar huszár harcmodorát, hanem katonai műveltségét és egyenruháját, melyre még ma is büszkék.

Miután azonban a császár-királyi haderőben lassanként egyöntetű szellem kezdett kibontakozni, s mert ennek természetes követelménye volt az egyöntetű vezénylet és vezérlet, ami viszont tekintve a haderő zömét csak német lehetett, bizonyos elnémetesítő irányzat is mutatkozott, melyet sokszor még az igazán jó magyar parancsnokok is pártolni látszóttak. Ez viszont megint csak a haderő ellen táplált hangulat életbentartását segítette elő, jóllehet, ha meggondoljuk, ezek a parancsnokok csak a vezetés célszerűségéből és nem fajtájuk ellen cselekedtek, mikor az egységes németnyelvű vezérlet és vezénylet mellett döntöttek. Azt meg is állapíthatjuk, hogy a tiszta magyar ezredek mindennek ellenére megtartották mindig magyar nemzeti voltukat és szégyent a magyar névre sohasem hoztak. Mindezekon kívül, mivel az ország minden előkészület nélkül — kaszárnnyák és táborhelyek nem voltak — került abba a helyzetbe, hogy állandó katonaságot kellett az országban tartani, a sok visszaélés és túlkapás, melyet nemcsak az idegen parancsnokok és katonák követtek el, tetézte a rossz hangulatot. Ezt kaptuk örökbe s ezt kell most lassan elfelejtenünk, illetve felejtetnünk az ország közvéleményével.

De, hogy a magyar király hadúri jogának idegen körülmények közötti alakulását és fejlődését megérthessük, az állandó hadsereg, majd a császár-királyi haderő fejlődését is nagyjában meg kell ismernünk.

Az állandó jellegű haderő kérdése már a 30 éves háború idejében fel-felbukkan, különösen azzal az indokolással, hogy az évenként megismétlődő zsoldos elbocsátásokkal oly nagy összegeket fizetnek ki, amelyek nincsenek rendesen arányban az elért eredményekkel. Azért említem a zsoldosokat, mert az állandó jellegű hadsereg nem a nemesi felkelő seregből és nem a határok védelmében fegyverben tartott katonaságból képződött, hanem ezektől függetlenül, mint teljesen különálló zsoldos haderő alakult meg.³³ Ennek a kérdésnek megoldása a folytonos háborúskodás következtében, hovatovább kor-

³³ Geizkofler Z. 1597/1600 között, mint „Reichspfennigmeister“ ebben az értelemben ad véleményt a határvédelem és az állandó jellegű katonaság megszervezésére. (Staatsarchiv. : Reichstagsakten : Fasc. 77.—1600.) Ugyan ily értelemben nyilatkozik a Hofkriegsrat 1601-ben. (Heeresarchiv : HKR. Reg. 1601. Sept. Nr. 27.)

mányzati — alkotmányos — kérdéssé, főleg pénzügyi kérdéssé vált és természetes, hogy végleges megoldása csak akkor következhetett be, mikor a kormányzatnak sikerült olyan pénzügyi műveleteket végrehajtani, melyek a haderő fenntartásához szükséges pénzt biztosították. Amíg tehát a kormányzatnak állandó jellegű adók nem állottak rendelkezésére, e kérdés megvalósítása bizonytalan volt.

A Habsburg-uralkodók majdnem egy évszázadon át igyekeztek a birodalmuk rendjeitől oly adókat és segélyeket kapni, mellyel az akkora szükséges haderőt fenntarthatták és így az állandó jellegű haderő alapjait lerakhatták volna. Azt ugyanis igen hamar felismerték, hogy a folytonos háborúskodás eredményesen csak akkor folytatható, ha megfelelően képzett és felszerelt haderő áll mindenkor az uralkodó rendelkezésére. Ezt a kívánalmat a zsoldos rendszer már nem tudja teljesen kielégíteni. Ezenkívül a zsoldos seregek fenn- és eltartása is jóval többbe kerül, mint az állandó katonaság, azért már az állami pénzügyek is az utóbbinak a megvalósítását tették kívánatosá. De a Habsburg-birodalom folytonos pénzügyi zavarai erősen akadályozták, hogy az átmenet a zsoldos rendszerről az állandó hadseregre zökkenő nélkül történjék.

A zsoldosok, ha fizetésüket rendesen megkapták volna, télen-nyáron át folytatólagos szolgálatot is vállaltak volna, mint az ekkor Hollandiában rendszerré is vált. Mivel azonban a szükséges pénz már a toborzott ezredek felállítását engedélyező királyi okiratban — Bestallungsbrief — kikötött három hónapra sem volt meg, nem igen akartak a zsoldosok tovább szolgálni. De ezenkívül még az is csökkentette a szolgálatban maradási kedvet, hogy lassanként — a XVIII. század első évtizedeire — szokássá vált, hogy a télen át is fegyverben tartott katonaság kevesebb zsoldot kapott. Ennek legfőbb oka ugyancsak az örökös pénzszűke volt, de a zsoldosokkal szemben azzal indokolták, hogy a téli, helyőrségi szolgálat sokkal könnyebb, tehát így annak olcsóbbnak is kell lennie.³⁴ A XVI. század végétől, amennyiben elegendő pénz állott rendelkezésre, néhány toborzott csapatot már télen-nyáron át fegyverben tartottak.

A joggyakorlat a következő volt. A toborzás megejtésére Ófelsége egy okiratot „Betsallungsbrief“ állított ki, melynek alapján a toborzást meg lehetett ejteni. Ezen okirat szerint, a zsoldosokat rendesen három hónapra és addig amíg szükségünk van rá — „auf drei Monate und hernach so lang wir

³⁴ Heeresarchiv : HKR. Exp. 1596. és — Feldakten 1600/VII. ad 2.

seiner bedürfen“ — vagy „auf drei Monate und länger“ — fogadták föl.

A valóságban a csapatok úgyszólván mindig tovább maradtak fegyverben, mégis mindvégig megtartották az okiratok e szövegezését. Tették pedig ezt azért, mert ha több hónapra szólt volna, akkor az egész, így kikötött időre meg kellett volna fizetni a zsoldot még akkor is, ha a csapat felhasználásra nem is került. Másrészt az említett „és addig amig szükségünk van reá“ kifejezés arra szolgált, hogy az uralkodó által vallott és helyesnek tartott azon felfogást támogassa, hogy a csapatoknak addig kell szolgániok, míg azt a Hadúr szükségesnek és célszerűnek tartja. E felfogás katonai szempontból teljesen helyén való is, ám keresztülvitele elé a kormányzat örökös pénzügyi nehézségei gördítettek akadályokat.

A csapatok leszerelése — „Abdankung“ — elméletileg uralkodói jogkörhöz tartozott, de élni vele csak akkor lehetett, ha a leszereléshez szükséges pénz is rendelkezésre állt. Már pedig ez vajmi ritkán fordult elő. Tehát úgy igyekeztek e bajon segíteni, hogy ha a leszerelés körül folytatott alkudozások — a katonák által okozott károk betudásával a kincstár mennél kevesebbet fizessen — nem sikerültek és a leszerelési szemle elmaradt a csapatot téli szállásba helyezték.³⁵ Ez természetesen a lakosságra súlyos megpróbáltatás volt, mert a zsoldosok az elmaradt zsoldjukért a lakosságon kártalanították magukat.

Egyébként a leszerelés — Licentia-Abdankung — rendszeren egy, erre külön kijelölt helységben történt és szemlével — Musterung — volt egybekötve.³⁶ Ennél az alkalomnál a zsoldosokat lefegyverezték, igazolójeggyel — Passeport — látták el és a sikeres alkudozások eredményeként megállapított összeget ki kellett volna fizetni. Ám, miként az lassan szokássá vált, még ezt a kialakított összeget sem fizették ki teljes egészében, hanem egy részéről az udvari kamara — Hofkammer — maradványjegyeket — Restzettel — állított ki. Ezeket a zsoldosok — misem természetesebb — áruba bocsátották, hogy így hamarább pénzt lássanak. Így ezek a maradványjegyek a legtöbb esetben a kiállított névértéken alul cseréltek gazdát. Ez jövedelmező üzletnek bizonyult olyanok részére, akik az ily jegyeket megvásárolták és aztán a teljes összeg kifizetése végett az udvari kamarához benyújtották. Ebből természetesen csunya üzérkedés lett, úgyhogy a kormánynak a maradványjegyek árubabocsátását he is kel-

³⁵ Heeresarchiv : HKR. Prot. Exp. 1605. fel. 797.

³⁶ Heeresarchiv : HKR. Reg. 1602. Dec. 91.

lett tiltani. Nagyobb nehézségek elkerülése és amennyire lehet takarékoskodás végett, egy újabb megállapodást — *Accordo* — kötnek a zsoldosokkal. Ennek értelmében a kincstár kötelezi magát a hátralékos zsold kifizetésére és a jövőben a zsoldot négy havonként fogja kifizetni. Ezzel szemben a kincstár azt a jogot kötötte ki, hogy többször tarthat a csapatok létszámának ellenőrzésére szemlét. Minderre természetesen nem lett volna szükség, ha az állam, pénzügyeinek megfelelő irányítása mellett, mindenkor a szükséges összegekkel rendelkezett volna. Azonban nagyon is gyakran előfordult, hogy maguknak az ezredtulajdonosoknak kellett saját zsebökbe nyúlni és az elmaradt zsoldot kifizetni. Ha nem is szívesen, de mégis megtették ezt az ezredtulajdonosok, mert abban a biztos tudatban voltak, hogy, mint az udvari kamara hitelezői, igényeiket sikerül kamatos-kamatokkal megtéríttetni. Viszont így aztán olyan befolyásra tettek szert, mely hovatovább kellemetlen volt a kormányszatnak. Ezért látjuk, hogy a kormányzat igyekszik ezt a befolyást csökkenteni. Ez azonban nagyon is nehéz feladatnak bizonyult, mert az ezred felállítását az ezredtulajdonosok igen gyümölcsöző feladatnak tartották és így minden befolyásukat latbavetették kiváltságuk csorbítatlan fenntartására.

Takarékoskodás szempontjából megpróbálják a harcokban megcsappant kötelékeket egybevonni, több ezred töredékeiből egyet alkotni, mert így zsoldot lehetett megtakarítani. Ez ha nehezen is ment, végtére a kormányszatnak mégis csak sikerült. A XVII. század második felének ezredet felállító okirataiba már e kérdés megoldását is kikötésként felveszik — a zsoldos kötelezi magát arra, hogy esetleg más ezredben is szolgálni tartozik.³⁷ Ugyancsak takarékosági szempontból, de egyúttal az űzérkedés megakadályozása végett, kiveszik az ezredesek kezéből a zsoldosoknak fegyverrel való ellátását. Ezzel azt a célt is el akarják érni, hogy a fegyverzet és felszerelés egyöntetűvé tétessék. Ezzel szemben az ezredesek bizonyos összegű bánatpénzt — *Ergötzlichkeiten* — kapnának: viszont a kormányzat szertárakat állít fel a szükséges fegyverzet tárolására. Ez a kérdés is nagyon nehezen és csak a XVIII. század második felére jutott nyugvópontra.³⁸

Megkísérlik azt is, hogy a zsoldos fogadásból kihagyják az ezredest és őt csak, mint a csapattest harcászati vezetőjét

³⁷ Heeresarchiv. :FA. 1598. Nov. 2., — HKR. Reg. 1601. Okt. 156., — FA. 1604. May. 4.

³⁸ Heeresarchiv. :FA. 1598/IV/ad. 2 — Gutachten des HKR. 1598. 26/5. HKR. Exp. 1604/V 89. — HKR. Prot. Reg. 1605. fol. 458 21/7. — HKR. Reg. 1615/XII/55. — Gutachten des HKR. vom 14. I. 1615.

alkalmazzák. Ezt azonban úgyszólván a XIX. századig nem sikerült keresztül vinni. Egyrészt, mert a kormányzat a zsoldos felfogadáshoz szükséges pénzzel nem igen rendelkezett, másrészt mert a kiváltságlevelet kapott ezredtulajdonos igen sok esetben ki sem vonult, hanem ezredének harcászati vezetését egy, általa felfogadott alezredesre bízta. Ő maga Bécsben, vagy otthonában maradt és onnan intézte gyümölcsözően ezredének pénzügyeit.³⁹ Ilyen gyümölcsöző pénzművelet volt a tiszti helyek eladása. Ehhez is csak nehezen tudott a kormányzat hozzányúlni.⁴⁰ A XVII. század végéig nem is sikerült mást elérni, mint azt, hogy az alezredes kinevezéséhez az uralkodónak, mint legfelsőbb hadúrnak jóváhagyása kellett. A XVIII. század közepéig már annyit sikerült elérni, hogy a törzstiszteket az udvari haditanács, az uralkodó jóváhagyásával, nevezi ki. Csak 1849-től kezdődően nevezi ki az uralkodó a törzstiszteket, míg a haderő összes tisztjeinek kinevezési jogát csak 1868-tól gyakorolja.⁴¹

A sok kísérletezésnek természetesen meg volt az a jogi eredménye, hogy az ezredes és ezrede közötti tisztán magánjogi viszony mindinkább meglazul és az ezredek viszonya lassanként az államfővel kerül jogi, éspedig közjogi viszonyba. A tisztán zsoldos hadból így, minden tekintetben az államfőtől függő haderő lesz, mellyel az uralkodó szabadon rendelkezik.

A Habsburg-uralkodók közel 4 évszázados uralmuk alatt mindig arra törekedtek, hogy az így kialakult, legfelsőbb Hadúri jogukat csorbíthatlanul megtartsák. Ez végeredményben mindvégig sikerült is. Ha hoztak is a magyar országgyűlések e jog korlátozására törvényeket, azok inkább csak kívánságok maradtak és lényeges korlátozást a király hadúri jogának nem is jelentették. De nem is jeleníthették, mert mint azt már előbb ismertettem, a rendek a hadügyi kérdést mindenekelőtt adókérdésnek tekintették és közjogi oldalát teljesen elhanyagolták. Áldozatot kellett volna hozniok, sajnos, erre nem voltak kaphatók. Így aztán úgy hadügyünk, mint hadúri jogunk, idegen behatások alatt fejlődött és alakult ki. Egy tehát már történeti múltú fejlődésre támaszkodó helyzet előtt állottunk az 1867-i kiegyezéskor, melyet magátólértetődően, azonnal és gyökeresen nem lehetett megváltoztatni. De nem is lett volna célszerű az azonnali változtatás, mert hisz újat, jobbat helyébe állítani akkori kormá-

³⁹ Heeresarchiv. HKR. Prot. Reg. fol. 361. 9/7. — FA. 1602/VIII/7.

⁴⁰ Heeresarchiv. HKR. Prot. Exp. 1598. fol. 753. — Bestallung 722. 1602. 28/7.

⁴¹ Heeresarchiv. : Gutachten des HKR. 1568. 21/6. — Mitteilungen des KrAr. 1881. évf.

nyunk nem tudott. Másrészt a pillanatnyi politikai helyzet sem volt olyan, hogy az elért eredményeket a közjogi helyzet kieleződése nélkül bővíteni lehetett volna. Meg kellett tehát elégednünk az elértekkel.

Nagy érdeme Deák Ferencnek, hogy a hadügyi kérdések terén, noha nem szívesen, de megelégedett a félmegoldással. Félmegoldással azért, mert a kiegyezéssel országunk hadügyi téren még mindig nem nyerte vissza teljes állami felsőbbbségét.

Az 1867: XII. t.-c. 11. §. elismeri ugyanis a hadügyre nézve a régi jura regiát, a királynak alkotmányos fejedelmi jogát. E törvényszakasz kimondja, hogy „ami az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik. Ófelsége által intézendőnek ismertetik el.“ Annyi azonban tény és itt van megint Deák nagy érdeme, hogy a Habsburg-uralkodók által három és fél századon át szinte korlátlanra fejlesztett királyi hatalmat józan korlátok közé sikerült szorítani. A jövőben tehát nem lehetett az idegenben lakó királynak szinte bármely tiszta magyar ügyet, királyi jogára hivatkozással, idegen tanácsosainak tanácsára közös ügynek nyilvánítani, sőt még a törvényben meghatározott „közös ügyeket“ is, magyar alkotmányunkban különben eléggé határozatlan terjedelmű királyi jogtól függetlenítette Deák akkor, mikor azok kezelését, ököletes egyenlőség és viszonyosság alapján, az új osztrák-magyar monarchia két államának törvényhozására bízta. Így korlátozódott a hadúri jog is a már említett területekre, míg a hadsereg kiegészítése, újoncok megszavazása, kiállítása, a hadsereg elhelyezése, élelmezése azonban, már az országgyűlés jogai közé került.

De ne higyjük, hogy Ferenc József és Deák kiegyezési műve egycsapásra az Albrecht főherceg által vezetett összbirodalmi felelőtlenséget is kirekesztette a kormányzásból. Andrassy Gyulának sok idegölő harcot kellett még ezzel az érdekesoporttal megvívni és nagyon is nehezen sikerült kikényszeríteni, hogy az eredetileg csak karhatalmi alakulatnak, vagyis másodrendű csapatnak szánt honvédség nem rendeltetett a közös hadügyminiszter alá, hanem önálló, a közös hadsereg kiegészítő részét képező, katonai erő lett. Igaz, egyelőre a fegyvernemek tekintetében, csonkán került ki a honvédség e küzdelemből. Andrassy-nak ugyanis, a honvéd tüzérség tényleges felállítása helyett, a törvénybe iktatott „egyelőre“ szócskával kellett megelégednie. A törvény a honvédség fegyvernemeinek „egyelőre“ csak a gyalogságot és a huszárságot engedélyezte. Andrassy az 1868: XII.

t.-c.-kel, a monarchia haderejének egységén csüngő és hadúri jogát féltő királlyal szemben, az újbóli felborulás veszélye nélkül, elérte az elérhető legtöbbet és megvetette az önálló magyar és nemzeti haderő alapját.

Mint már említettem a hadúri jog terén a kiegyezéskor egy több évszázadon át kialakult rendszerrel állottunk szemben. Egy olyan rendszerrel, mely természetesen lépést tartott a történeti fejlődéssel, illetve a hadügyi fejlődés korszerű követelményeivel. Azonban az is természetes, hogy ez a fejlődés gyökereiben teljesen idegen volt a magyar közjogtól, de mert az évszázados fejlődés folyamán az arra hivatott rendiség jobbat, magyarabbat soha sem tudott életre hívni, hanem folytonosan csak a mindinkább értéktelen felkeléssel és mint annak fővezérével a nádorral kísérletezett; nem csoda, hogy az idegen király az ő idegen tanácsosaival olyan rendszert teremtett, mely a Habsburg-birodalom védrendszerének a legjobban megfelelt.

Mivel pedig a mi hadügyi történetünk fejlődése végeredményben 1526-tól a Habsburg-birodalom történetétől el nem választható és mert a fejlődés, ha idegen befolyás alatt ugyan, de lépést tartott a mindenkori korszerű követelményekkel, az így kialakult hadügyi jogrendszert, mint a szokásjog alapján kialakultat, meglévőnek kell elfogadnunk. El kell azért is fogadnunk, mert a rendszer végeredményben, ha nem is gyökerezett a magyar közjogban, oda hallgatólagosan, mint felség jog mégis csak belekerült. Másrészt a fejlődés az idők folyamán a szükséghez képest lépést tartott a nyugateurópai, hasonló fejlődéssel és minden valószínűség szerint, ha tisztán magyar befolyás alatt fejlődhetett volna, akkor is hasonlóan alakul a király hadúri joga.

Röviden meg kell most ismerkednünk ezzel a közel négyszázéves történeti fejlődéssel.

Ennél a fejlődésnél sem János királynak, sem az erdélyi fejedelmeknek nem volt befolyása a Habsburg-király hadúri jogának kialakulására. De nem gyakoroltak semmi ilyen befolyást a magyar hadügy fejlődésére sem. Ezek úgyszólván külön területen és teljesen kiszakadva a közös magyar életből, a különálló erdélyi fejedelemség érdekeinek megfelelően alakították ki, a mindenkori fejedelemtől. A fejedelemség megszűntével pedig egész Erdély is, a bécsi központi hivatalok igazgatása alá kerülve, itt is az idegen befolyás érvényesült.

Nekünk tehát csak a Habsburg-királyok alatt kialakult hadügyi kormányzattal kell megismerkednünk, mert lényegében az ezek uralma alatt kialakult rendszert vettük a ki-

egyezőskor át, illetve kíséreltük meg azt a magyar közjogba beállítani.

A fejlődés megértése végett vissza kell mennünk egészen I. Ferdinánd királyunkhoz, aki 1526-ban megalakította udvartartását, mégpedig német királyi és uralkodó hercegi szokás szerint és egyúttal lerakta a habsburgi központi kormányzat alapjait. Felállította a titkos tanácsot — „Geheimen Rat“ —, az udvari tanácsot — „Hofrat“ —, az udvari kancelláriát — „Hofkancelei“ — és az udvari kamarát — „Hofkammer“ —. Ezek a központi hivatalok természetesen nemcsak az örökös tartományokat voltak hivatva igazgatni, hanem a Habsburg-uralkodók jogara alá került összes országokat is.

I. Ferdinánd közvetlenmodorú, csupa jóindulat ember, mint tudjuk trónraléptekor az akkori magyar uraknak megmagyarázta, hogy, ha, bár ő nem is beszéli a magyar nyelvet, mégis magyar uralkodó akar lenni, mint volt annak idején Albert királyunk. A magyar urak igazat is adtak neki és I. Ferdinánd a pozsonyi országgyűlésen tett ígéretet, hogy idegeneknek nem adományoz magyarországi birtokot⁴² és a magyar királyi tanácsba idegent nem nevez ki⁴³ mind haláláig meg is tartotta. Ferdinánd király nagy elődjéhez Zsigmond királyunkhoz hasonlóan, kiváló magyar királlyá lesz, ha évtizedeken át Budavárában uralkodhatott volna. Am Budai törökkézre jutása és a királynak idegen földre kényszerült átköltözése, magától értetődően sok-sok mindenben gyökeres változást jelentett. Idegenben, idegen tanácsadóktól körülvéve természetesen az idegen hatások érvényesültek, különösen mikor német császárrá választják. előtérbe lép a birodalmi érdek, melynek minden egyéb ország és tartomány érdekeit alárendelik.

⁴² 1556 : 42. t.-c.: „De bonis. et iuribus possessionariis, beneficiis item, ac officiis, praefecturisque arcium et vectigalium regionum. alienigenis non conferendis, ac inscribendis: regia majestas in his etiam, ad instar praedecessorum suorum Hungariae regum, se ipsum geret.“

⁴³ 1559 : 8. t.-c.: „Et quia horum omnium praedictorum malorum, et gravaminum avertendorum, modus, et via inter alias. haec quoque haud postrema videtur. ut imposterum majestas, sua caesarea. in rebus Hungaricis, uti dignetur consilio Hungarico, et jurum ac libertatum regni perito:

1) Quam alioqui, ii etiam, de quorum capite, vita atque fortunis agitur, quique in dies in ipso periculo versantur, suae majestati de omnibus melius, quam extranei quipiam rerum Hungaricarum minus periti deque alieno periculo non sollicit, possint consulere:

2) Justumque videatur, ut quemadmodum nunquam adhibentur in negotiis, et consiliis, pure alinea regna concernentibus: sic etiam alinei. his, quae, pure et praecise ad libertates, et privilegia regni Hungariae spectant, non adhibeantur.“

Az I. Ferdinánd által felállított központi kormányzatnak, mondhatnók legfőbb pillére és egyúttal legfőbb mozgatója a titkos tanács. Ha az 1527. január 1-én kiadott udvartartási rendszabály — „Hofstaatsordnung“ — erre vonatkozó sorait olvassuk,⁴⁴ úgy ennek a tanácsnak első kötelessége az uralkodót külpolitikájában támogatni és az igazságszolgáltatás s a pénzügyek terén jó tanácsal szolgálni. Hatásköre pontosan nincs meghatározva. Ez a legelőkelőbb és legfelsőbb udvari szerv és egyszersmind a kormányzat lelke. Az itt egybegyűltek tanácsainak meghallgatása után adták ki a Habsburg-uralkodók kormányzati rendelkezéseiket.

A titkos tanács mint ilyen 1749-ig működött, s mint legfőbb udvari szerv természetesen katonai ügyekkel is foglalkozott és bizony nagyon sokszor a napipolitikának a katonai érdek esett áldozatul.

Ennek a titkos tanácsnak a XVI. században egyetlen magyar tagja sincs. Az első magyar titkos tanácsossal csak 1664-ben találkozunk gróf Pálffy Pál személyében. Innentől kezdve már vannak magyar tagok is, de ezeknek csekély befolyása, a magyar ügyek magyaros intézésére nem elegendő.

Mária Terézia uralkodásának első éveiben még működött a titkos tanács, mint „Geheime Konferenz“, de már e mellett, mint önálló hatóság a „Staatskanzlei“ volt hivatva a külügyek intézésére. Gróf Kaunitz, hivatalba lépésekor, 1753-ban, maga személyesen veszi át az ügyek teljhatalmú intézését és irányítását s a titkos tanács már csak képviseleti hatáskört fejt ki.

A „Staatskanzlei“-t ugyan 1720-ban Károly király állította fel, mikor a császári udvari kancelláriából az osztrák kancellária kiválik, azzal a céllal, hogy ez a hivatal intézze majd a külügyeket, de úgy, hogy a belügyekre is legyen befolyása. Így került aztán ennek a hivatalnak élére két kancellár. Az egyik a külügyeket, a másik a belügyeket — a „Provinzial und Justizsachen“ — volt hivatva irányítani.

Mária Terézia pedig, mint láttuk a „Staatskanzleik“ tette meg a birodalom központi irányító szervének. Ez a központi irányító szerv aztán mind végig, ha időközökben más elnevezések alatt is, de mindig megtartotta döntő és befolyásos szerepét.

Az udvari kancellária — „Hofkanzlei“ — is teljesen idegen szervként létesült, ami kiténik az 1528-ban Esztergomban I. Ferdinánd által kancellárja részére kiadott utasí-

⁴⁴ Hofstaatsordnung König Ferdinand I. Bécsi áll. levélt. Hofstaatsenfasc. 149 ex 1527.

tásból.⁴⁵ Ebben a főkancellár — „Oberst Kanzler“ — elnevezés minden biztonnyal azt kívánta érzékeltetni, hogy ez a személy, például a magyar kancellári állásnál magasabb udvari mértékűség. Ezt a nézetünket még az is támogatja, hogy a kiadott irodai szabályzat tekintetbe sem veszi a magyar kancellárt, hanem a magyar ügyeket egy titkárral kívánja intéztetni. Igaz ugyan, hogy I. Ferdinánd végeredményben a magyar ügyeket a magyar vicekancellárral intézteti, mint ahogy azt az 1559. évi VIII. t.-c. „Hungarica negotia, cum consiliariis Hungaris tractentur“ vagyis a magyar ügyeket magyar tanácsosokkal kell tárgyalni: a IX. t.-c. „Cancellaria ex Germanica, in rebus Hungaricis non edantur literae“, vagyis magyar ügyekben a német kancellária leveleket ki ne adjon: az 1565. évi XXXV. t.-c. „Hungarico consilio rex utatur: et literae, ex cancellaria Hungarica in regnum expediantur“, vagyis a király magyar tanáccsal éljen és az országban a leveleket a magyar kancellária adja ki, előírta.⁴⁶ Ám a bécsi központi hatóságok mindenkor megtalálták annak módját, hogy sikeresen megakadályozzák a magyar kancellária közvetlen útját a magyar királyhoz. Ezt igazolják mindazok a törvények, melyekben a magyar országgyűlés nyomtatékosan kéri a királyt, hogy az országot érintő ügyekben magyar tanácsosait kérdezze meg és intézkedéseit a magyar kancelláriával adassa ki.⁴⁷ II. Ferdinánd alatt a helyzet annyiban változik, hogy az osztrák kancellária kezd önálló állami hivatallá fejlődni, azzal a rendeltetéssel, hogy a „jura“ és az „authoritas domus Austriacae“ megfelelő támaszt kapjon. Ez a folyamat természetesen nem máról-holnapra ment végbe, hanem lassan, de III. Károly király idejére, mint már előzőleg említettem, teljesen önálló hivatalként működött.

A harmadik központi hatóság, amelynek úgyszólván a titkos tanács után, igen hosszú ideig, a legnagyobb befolyása volt a Habsburg-uralkodók hadügyi politikájának intézésében, az udvari kamara — a „Hofkammer“ —, melyet ugyancsak I. Ferdinánd királyunk szervezett meg. Az 1537-ben Prágában kiadott kamarai utasítás⁴⁸ kimondja hogy az udvari kamara rendeltetése a kamarajavak rendben

⁴⁵ König Ferdinands I. Instruktion für den obersten Kanzler. 17. századi másolata a volt cs. kir. belügy min. irattárában. III. A. 2. I. ex 1528. 9. csomag.

⁴⁶ Vö. 1553. 19. tc., 1563. 54. tc. 2. §.

⁴⁷ Vö. 1608 : 9 és 10., 1609 : 21., 1613 : 25., 1618 : 8., 1622 : 17., 1630 : 29., 1638 : 16., 1687 : 8., 1715 : 17., 1741 : 13 és 19. t.-c.

⁴⁸ König Ferdinand I. Instruktion für die allgemeine Hofkammer. Eredeti fogalmazványa a bécsi volt cs. kir. belügyminisztérium lt.-ban. V. A. 1. 2. ex 1537. 878 csmg.

tartása és minden olyan intézkedés megtétele, mely azok gyarapításához szükséges („...der höchst und guetigest haubtpunct gestelt und gesetzt ist das unser camergueter ordentlich gehandelt und alles, das zu merung derselben imer dienstlich ist und sein mag, bedacht furgenommen und in wüirkung gepracht werden solle.“)⁴⁹ Ez alá az udvari kamara alá volt a magyar, cseh és a felső ausztriai kamara rendelve.

Mint látjuk tehát, a magyar kamara sem érintkezhetett közvetlenül a magyar királlyal, hanem minden közjogi ígértet és országgyűlési törvény ellenére is, az udvari kamarának maradt alárendelve.⁵⁰

A Habsburg-uralkodók első százada a királyi közigazgatás korszerűsítésének jegyében áll. A királyság nagy lendülettel kiterjeszti figyelmét a közigazgatás minden ágazatára és igyekszik a rendiség kezéből amit csak lehet központi hivatalaiba áthozni és legcélravezetőbb megoldásukat előkészíteni. E téren is kiveszi a rendiség kezéből a kezdeményezést, úgyhogy a rendeknél itt is csak visszafejlődést tapasztalhatunk. Ez a XVI. század végén, akkor mikor úgy látszott, hogy a magyar nemzeti haderőt meg lehetne alkotni, szomorú eredményt szült. 1598-ban Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós azt javasolták, hogy a portális adó, a dica, végkép töröltessék el s helyette a vármegyék kerületenként vállalják el bizonyos számú katonaság kiállításának kötelezettségét. Ez a gondolat mint tudjuk, papiroson az 1559-i országgyűlésen meg is valósul. A törvényt tehát meghozták, de végrehajtani nem tudták. Pedig ez a törvény nem kevesebbet jelentett, mint a magyar, nemzeti hadsereget, rendi haderőt, melyet a rendek saját költségükön tartanak fenn, vele ők rendelkeznek, míg a külföldi csapatok eltartását teljesen a királyra hárítják. Sajnos, ott, ahol be is szedték a kivetett összeget, az nem jutott el a főkapitányokhoz, akik hivatta lettek volna a zsoldosok felfogadására, sőt az így befolyt összegek legfőbb kezelésével megbízott és az országgyűlésen kiválasztott urak is rendetlenül számolnak el és így ez, a magyar katonaságot fenntartani szánt összeg, a megszerzeetlen rendi pénzügyigazgatás következtében haszon nélkül folyt szét. De egyúttal jó száz esztendőre megint megszüntette a magyar haderő felállításának lehetőségét.

Meg kell még azt is említenem, hogy már a XVI. században megkülönböztetés történt a kamarai javakból befolyt összegek és a rendek által megajánlott segély — sub-

⁴⁹ Eredeti fogalmazvány a volt cs. kir. belügyminisztérium levéltárában. V. A. 1. 2. ex. 1537.

⁵⁰ 1588 : 4., 1622 : 18., 1647 : 46 és 146., 1655 : 11., 1681 : 13., 1715 : 18., 1725 : 16., 1741 : 14., 1790 : 22., 1792 : 8. t.-c.

sidium — és hadiadó — contributio — címén befolyt összegek kezelésénél. A XVII. században pedig lassanként szabállyá lesz, hogy a kamarajavakból befolyt összegeket az udvartartás és a kormányzat, egyszóval a „civile” részére a „camerale” fedezze, míg a katonaság „militare” részére szükséges összegeket a „contributionale” fedezi. Ez utóbbit rendszeren az udvari haditanács állapította meg és kérte az így megállapított összegnek, kamarai jóváhagyása után, az egyes országok kormányzékeivel való közlését. Ez utóbbiak voltak aztán hivatva az ország rendjeivel a kért összeg megadásának módozatairól tárgyalni. Az természetes, hogy ily eljárás mellett igen nehézkes és hosszadalmas volt az az út, amelyen a szükséges összeg a katonaság rendelkezésére volt bocsátható. Hogy gyorsabbá tessék, állították fel a legfelsőbb hadibiztosságot — „obriste Kriegskommissariat”-ot — mely úgy az udvari kamarának, mint a haditanácsnak is alá volt rendelve és kötelessége volt a hadinép állapotát, elhelyezését, ellátását ellenőrizni és a szükséges pénzek előteremtését szorgalmazni.

Később I. Lipót 1697-ben az udvari főhivatalok vezetőiből egy külön bizottságot — „Deputation” — állított föl, melynek főfeladata a hadügyeket érintő pénzügyek intézése volt. Ennek magyar tagja nem volt, már azért sem, mert a magyar hadügyi kiadásokat érintő kérdéseket a külön erre a célra összehívott tanácsban — „Konferenc” — tárgyalták. Ám végeredményben a „materiae fundorum militarium”-ról a Deputatio döntött. Ekkor honosodott meg, hogy mai szóval éljek, a katonai költségvetési év, mely november 1-től a következő év október 31-ig tartott.

Az udvari kamara majdnem 3 és fél századon át megtartotta erős befolyását a hadügyek pénzügyi intézésében. Kezdetben, mikor még külön haditanács nem volt, a kamara volt ugyanis hivatva a határőrvidékre felügyelni, az erődítményeket neki kellett jókarban és rendben tartani, a legénység élelmezéséről és fizetéséről gondoskodni. Ezzel természetesen igen nagy befolyásra tett szert és nagyon is sokszor egy-egy hadművelet kevésbé szerencsés kimenetelét a kamarai tanácsosok szűkmarkúságának lehet felróni. Az idők folyamán igen sokszor megpróbálta az udvari haditanács ezt a visszás helyzetet orvosolni, de teljes eredményt megszüntetéséig sem ért el.

Miután ekként ha röviden is, de megismertük azokat a központi hatóságokat, melyek a Habsburg-uralkodók hadügyi politikájára lényeges befolyással voltak, most még meg kell ismerkednünk azzal a kormányhatósággal, amelyik ennek a hadügyi politikának letéteményese és megvalósítója

volt. Ez volt az I. Ferdinánd királyunk által oly sok nehézség és alkudozások árán 1556 november 17-én megalakított udvari haditanács — „Hofkriegsrat“.

Az 1556 november 17-én kelt udvari haditanácsesi utasítás⁵¹ — „Hofkriegsratinstruktion“ — a tanács kötelességévé tette a katonai közigazgatási szolgálat legfőbb irányítását. Kötelességei közé tartozott a hadinép kiállítása, felszerelése, ételmezése, a hadianyagról való gondoskodás és annak kiegészítése. A keleti határvédelmet Ófelsége különösen is a tanács lelkére kötötte. Mindehhez természetesen a haditanácsnak pénzre is szüksége volt, de itt nem ruházták fel azzal a joggal, hogy a szükséges összegeket közvetlenül kiutalhassa. A Haditanács a hadipénztárt — „Kriegszahlant“ — legfeljebb 150 forint kifizetésére utasíthatta, míg ha több pénzre volt szüksége, a kiutalás felől az udvari kamarával kellett tárgyalni és a kamara útján az összeg utalványozását az uralkodótól kérni. A kamarával való érintkezés megkönnyítésére egy kamarai tanácsost vezényelt az utasítás a haditanácshoz.

A haditanács megalakításánál I. Ferdinándnak minden bizonnyal az lebegett a szeme előtt, hogy olyan katonai tanácsadókat kapjon, akikkel a hadügyeket megtárgyalhatja és a tárgyalások eredményeként adja ki rendelkezéseit. Az természetes, hogy I. Ferdinánd ezt az udvari hatóságot is, mint a többit, az összes, uralkodói jogára alá tartozó országokra, így Magyarországra is kiterjedő rendelkezési jogokkal tervezte. Ezt már csak azért is tette, mert a XVI. századi Magyarország, különös tekintettel a törökök elleni állandó hadakozásra, a Habsburg-birodalom keleti határországa lévén, erre kellett a legtöbb gondot fordítani. Másrészt, hogy a haditanács felállításánál főleg a törökök elleni védelem központosias megszervezése volt a főcél, már abból is kitűnik, hogy a portával való diplomáciai levelezést is ez irányította. Sőt ezt a kiváltságos helyzetét még akkor is megtartotta, mikor már az összbirodalom hadügyeinek az irányítását is át kellett vennie. A kelet felé irányuló diplomáciai levelezés — Porta és Oroszország — a XVIII. századig — 1741, illetve 1720 — a haditanácson keresztül folyt.

Az természetes, hogy a magyar urak a haditanács működésével és idegen összetételével nem lehettek megelégedve és ezért állandóan szót tettek annak Magyarországra való kiterjesztett hatásköre ellen. Sajnos azonban, mivel a haditanács helyébe jobbat ajánlani nem tudtak, el kellett tűnőik minden tiltakozásuk ellenére azt, hogy egy az eddigi

⁵¹ Heeresarchiv. Wien: Bestallung. 1556.

szokásoktól és törvényektől merőben eltérő udvari főhivatal irányítsa a jövőben Magyarország hadügyeit.

A rendek e tiltakozását az 1569. évi 38. t.-c. örökítette meg. Ebben a rendek Miksa királyt arra kéri, hogy a magyar ügyekben a császári felség a magyarok tanácsával éljen. Azt kéri, hogy legalább két magyar tanácsosa állandóan vele legyen és „akkikkel, ahol a szükség úgy kívánja, az ország hadügyeiről is értekezni fog.”⁵²

Mint mindegyik központi szerv, úgy a haditanács is, a kezdet nehézségeinek leküzdése után még igen sok változáson megy át. I. Ferdinánd halála után hatáskörét megnyírbálják a Gráchan felállított „innerösterreichischer Hofkriegsrat” megalakításával, melynek főleg a vend és a horvát határ védelmét rendelték alá, amely egészen 1705-ig mini önálló hadihivatal működött is. Ekkor I. József június 5-én kelt rendeletével úgy határozott, hogy minden katonai ügy a haditanácsban intéződjék el és minden katonaság a haditanács alá rendeltessék. („das völlige Militare... von der löblichen österreichischen Hofkanzelei nicht mehr dependent, sondern hinfüro dero kaiserlichen Hofkriegsrat allein subordinirt sein solle.”) A végleges alárendelést azonban csak Mária Terézia királynőnk idejében, 1748-ban hajtották végre, mikor ez a hivatal is főhadparancsnokság — Generalkommando — lesz.

II. Mátyás királyunk megkísérli a haditanács és az udvari kamara hatáskörét rendezni. Utasítja mindkét hivatalt, hogy egyenrangú hivatalok lévén, és mert egyik a másiknak alárendelve nincs, szolgálatukat az uralkodó hasznára és javára lássák el. Az udvari haditanács hatásköre kiterjed „pur lauterem Kriegsfach und was demselben anhängig”, míg az udvari kamara maradjon meg „bei ihrem cameralibus.” Mindennek ellenére azonban a pénzkiutalás továbbra is az udvari kamara hatáskörében maradt.⁵³ Ugyancsak a kamara hatáskörébe utalták az időközben felállított élelmező hivatalt — „Proviantamt” —, mert mint az 1615 évi november 15-i utasítás mondja „weil es mehrerentheils der Wirtschaft und Raitungssachen unterworfen und anhängig ist.”⁵⁴

III. Ferdinánd 1650-ben, majd később I. Lipót 1668-ban úgy rendelkezik, hogy a tanácsban csak 5 tag vehet részt,

⁵² „§. 5. Cum quibus etiam de regni bellicis rebus, ubi necessitas postulabit, se collaturam:...”

⁵³ Dekret des Königs Matthias, betreffend die Kompetenzgrenzen von Hofkriegsrath u. Hofkammer. Staatsarchiv. Öster. Staat. Fasc. 2.

⁵⁴ Hofkriegsratsinstruktion des Kaisers Matthias, 1615. XI. 14. bei Firnhaber: Zur Gesch. des. öst. Militärwesens. K. f. ö. Geschqu.

akiknek javaslatait és határozatait azonban a titkos tanács is megbeszéli. A pénzügyek intézésére az udvari kamara és a haditanács közös üléseket tartanak. A döntést Ófelsége hozza meg.

1655-ben a rendek a haditanács hatáskörét immár annyiban bővítik, hogy elismerik azt a jogát, hogy a magyar csapatoknak is kötelező parancsokat adhat.⁵⁵ Egyedüli kikötésük az, hogy a magyar ügyekben Ófelsége magyar tanácsosait is halgassa meg.⁵⁶

Az 1650. II. 10-én, illetve az 1668-ban újból megerősített utasításban van először a főhadbiztosság — „Generalkriegskommissariat“ — megemlítése. Erre a hivatalra a mindgyakrabban előforduló visszaélések megszüntetése érdekében igen nagy szükség volt. Főleg a szemléknél — „Mustering“ — előforduló rendellenességeket kellett megszüntetni.

Ennek a hivatalnak is bővül a hatásköre, mert lassanként az ő feladata lesz a hadjáratok költségeinek hozzávetőleges előzetes meghatározása, később pedig az egész katonai költségvetési előirányzatnak — „Generalordnungsstaat“ — elkészítése. E hivatásánál fogva természetesen lassanként az udvari kamara is bele-beleszól ügyködésébe, úgyhogy az 1681 évi utasítás „in ratione militaris“ a haditanácsnak és „in ratione oeconomiae“ a kamarának rendeli alá. A főhadbiztosság ezt a kettős alárendeltséget egészen 1746-ig többé-kevésbé meg is tartja. Ekkor Mária Terézia egyenrangú udvari hatósággá teszi és egyszerűs mind külön utasítással is látja el.

A haditanácsnak, a kormányzat úgyszólván állandó pénzzavarai miatt, a legtöbbet kellett az udvari kamarával barcolnia. Az uralkodók ezen, mint látjuk, itt is, ott is megpróbálnak segíteni, de a gyökeres rendezést a pénzügyek rendezése nélkül nem lehetett keresztülvinni. Ilyen rendezési kísérlet volt az 1697. XII. 10-én kiadott rendelettel⁵⁷ életrehívott küldöttség — „Deputatio“. Ez az udvari haditanács, az udvari kamara, a két udvari kancellária és a főhadbiztosság elnökeiből állott és fő rendeltetése az lett volna, hogy

⁵⁵ 1655. VII. t.-c. „Conclusum item est: ... in rebus quidem militariibus, jure militari per generales, et capitaneos locorum, ... processu puniantur. 1. ... capitaneorum. eorumque generalium. et vicetgeneralium. amodo imposteribus legibus regni conformes. ex consilio bellico extradentur.

⁵⁶ 1658. I. t.-c. 4. §. „Tertia conditio. Quod quando de rebus, et negotiis regni Hungariae aut partium ei subjectarum agatur: ea per Hungaros tractare et consultare dignabitur...”

(Vö.: 1608. k. c. X. t.-c. 2. §., 1622 : II. 9. §., 1659 : I. 4. §.)

⁵⁷ (Instruktion Kaiser Leopolds I. für die Deputation des Status publico oeconomico-militaris.) Bécsi Staatsarchiv. Öster. Staat. Fasc. 2.

a katonai szükségletek és kívánalmak pénzügyi fedezetét előteremtése. Itt kellett az egyes országok és tartományok hadi hozzájárulását eldönteni, illetve a hadiadót meghatározni és ennek megtörténte után felosztani.

Azonban ezzel sem érték el a célt, mert ahelyett, hogy a hadügyekbe csak az eddig ügyis mindig beleszóló udvari kamara intézkedhetett, az „aerarium bellicum“-ban immár jóformán az összes udvari hatóságok beleszólhattak. Ez semmiesetre sem gyorsította az ügymenetet, de az egyöntetűség, a szakszerűség is roppant sokat szenvedett és az útasításban meghatározott célt „status militaris in die beste oeconomi und publici gesetzt und darinnen erhalten werde“ sem érte el. Mindezekén kívül az is megnehezítette az udvari haditanács ügymenetét, hogy minden egyes ügyről külön előadást is kellett készíteni s ezt a tanácskozáson bemutatni. Az itt hozott határozatot erre rávezették és minden egyes fontosabb esetben az uralkodó elé terjesztették. Ebben az utóbbi esetben pedig, az egész ügy a titkos tanács elé került és csak ennek döntése után kapott uralkodói jóváhagyást. Majd később, mikor a titkos tanács már csak méltóságot jelentett és ügykörét az 1709. III. 7-én kiadott útasítás⁵⁸ — „Konferenzordnung“ — alapján a „Konferenc“ veszi át, ez hatáskörét még a hadvezetés irányítására is kiterjeszti. Ebben a tanácsban azonban csak az udvari haditanács elnöke vehetett részt és így bizony igen sok esetben az elkövetett hibákat és tévedéseket nem lehet teljesen a haditanács számlájára írni. Már azért sem, mert, mint az eddig előadottakból is láttuk, a haditanács hatáskörébe tartozó ügyek úgyszólván sohasem intéztettek el itt, hanem akár előzőleg, akár utólag mindenféle egyéb hatóság is beleszólhatott és tárgyalhatta azt, míg végre az intézkedés megszületett. Így érthető, hogy a haditanács nem is volt abban a tetterős helyzetben, hogy olyan kezdeményezésekkel léphessen fel, mint amilyeneket talán éppen az adott helyzet megkövetelt volna.

De leginkább az udvari kamara az a hatóság, amely, valahányszor csak lehetséges, bele-beleszól a hadügyekbe. Így az 1714-ben a kamarán belül felállított „Hauptmilitärkommission“ a kiadott útasítás szerint „das ganze oeconomium militare“-t volt hivatva intézni.⁵⁹

Az 1725-ban ugyancsak az udvari kamaránál megalakított „Militärreferat“ is arra mutat, hogy a kamara nem igen akart pénzügyi befolyásától megválni.

⁵⁸ Bécsi Staatsarchiv. Öster. Staat Fasc. 5.

⁵⁹ Hofkammerinstruktion Kaiser Kal. VI. Bécsi Reichsfinanzarchiv 65. D.

Az udvari haditanács végleges szövegezésű útasítását, melyet kisebb-nagyobb, de lényegtelen változásokkal fennállása végéig megtartott, Mária Terézia királynőnk 1745. március 25-én adta ki.⁶⁰

Az útasítás kimondja, hogy mindent az uralkodó hagy jóvá.

A tanács főfeladata a hadrakelt sereg ügyeinek gyors elintézése, ahogy a szöveg mondja: „zuvorderist in Kriegszeiten dasjenige vorzüglich vor die Hand genommen werde, so von den Armeen einlangt oder Connexion damit hat“. Sőt fontosabb és sürgős esetekben még a rendes tanácsülés összehívása sem volt szükséges „nicht erst die ordentlicher Referatssession abgewartet werden solle“.

A főhadbiztosság — „Generalkriegskommissariat“ —, a főszérhivatal — „Oberstzeugamt“ —, a főhajóhivatal — „Oberstschiffamt“ —, a főhadbíróság — „Generalauditorat“ —, valamint az összes vezénylőtábornokok — „General-kommandanten“ — az udvari haditanácsnak rendeltettek alá.

Ugyancsak a haditanács ügykörébe úalták az ezredekkel való fegyelmi és harcászati rendelkezési jogot.

A főszállásmesteritörzs — „Generalquartiermeisterstab“ — melyet most újonnan szerveztek, az ezredek elhelyezését és az ehhez szükséges menetek alatti pihenő helyiségeket jelölte ki, illetve ezeket a gyalogmeneteket készítette elő és irányította.

Mindezeken kívül, mint teljesen külön szervet, az igazságszolgáltatás szervét — „Justizwesen“ — állította fel ez az útasítás. A legfelsőbb ítélőszék a bírói tanács — „Justizsenat“ — volt.

De ugyancsak új hivatal volt az udvari hadi díjhivatal — „Hofkriegstaxamt“⁶¹ — melynek végső fokon való ellenőrzését azonban megint csak az udvari kamarára ruházták.

Az udvari haditanács újjászervezésével majdnem egyidejűen, udvari hatósággá szervezték át az eddigi főhadbiztóságot is és így eddigi alárendeltsége megszűnik. Mint egyenrangú udvari hatóság, utasítása szavai szerint:⁶² „allenthalben fähig und kräftig beizustehen“ és „die disciplinam et oeconomiam militarem betreffenden Verrichtungen... separatim vel conjunctim sich zu vernehmen“, röviden: e három ható-

⁶⁰ Hofkriegsratsinstruktion der Königin M. Th. Bécsi Heeresarchiv HKR. Exp. 1008 ex april. 1745. Militärinstruktionen IX. 12.

⁶¹ Hofkriegstaxordnung und Instruktion für den Hofkriegstaxator der Königin Maria Theresia. Bécsi Heeresarchiv. HKR. Exp. 1059 May. 1745.

⁶² Instruktion der Kaiserin Maria Theresia für den gleichzeitig zum Hofmittel erhobene Generalkriegskommissariat. Bécsi Heeresarchiv. HKR. Exp. 612 ex Dec. 1746 és 626. ex Januarius 1747.

ságnak — udvari kamara, udvari haditanács és főhadbiztosság — a cél érdekében együtt kellett működni.

Mint mindebből látjuk, az udvari haditanács fejlődésében, bár a Habsburg-uralkodók annak fontosságáról és szükségességéről minden tekintetben meg voltak győződve, mégis még hosszú időnek kellett eltelnie, hogy ez a kor kívánalmainak bár nem minden tekintetben megfelelő, hadihivatal elérkezzék ahhoz az önállóságához, melyre már a monarchia védelmének érdekében is szüksége volt. Működését tehát nem mint olyan egyedülálló és minden jogkörrel felruházott udvari hivatalét kell tekintenünk, mely intézkedéseit teljhatalmúan adhatta ki, hanem olyan hivatal volt ez, melynek ügyeibe, nagyon sokszor a katonai érdek hátránvára, úgyszólván az összes többi udvari hivatalok beleszólhattak.

Mindezek után megállapítjuk, hogy Fellner Tamásnak⁶³ nagyon is igaza van és találóan állapítja meg, hogy „Mit seiner schleppenden Geschäftsführung und seinem tat- und entschlosseneu Beratungsapparate war der Hofkriegsrat nicht schlimmer als andere Behörden. Nur daß man in seinem Geltungsbereiche die Mängel des allgemeinen Systems am deutlichsten und empfindlichsten zu verspüren bekam“. Magyarul, az udvari haditanács nem sokat különbözött a többi udvari hivataltól, csak hogy éppen az ő működési területén látszott meg legjobban az egész rendszer minden hibája.

vitéz Timon Béla dr.

⁶³ Die österreichische Zentralverwaltung, Th. Fellner u. H. Kretschmayr. Wien, 1907. A. Holzhaus. Bd. 1. 269. old.